

**Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrilometodějská teologická fakulta**

Katedra biblických věd

Diplomová práce

2011

Jiřina Psotová

**Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrilometodějská teologická fakulta**

Katedra biblických věd

Křesťanská výchova

Jiřina Psotová

Rodina a rodinné vztahy v mudroslovných knihách Starého
zákona: ideál v knihách Sirachovec a Moudrosti

Diplomová práce

Vedoucí práce: ThLic. Stanislav Pacner, Th.D.

2011

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

.....
Podpis autora práce

Zde bych chtěla poděkovat ThLic. Stanislavu Pacnerovi, Th.D. za odborné vedení a spolupráci. Děkuji mu za to, že se vedení mé práce ujal, za vstřícnost a ochotu, se kterou mi pomáhal, za povzbuzení při práci a samozřejmě za dobré rady.

Obsah

Úvod	8
1. Moudrost	9
1.1. Moudrost ve Starém zákoně	9
1.2. Mudroslovné knihy Starého zákona.....	11
1.3. Moudrost v knihách Sirachovec a Moudrosti	14
2. Rodina, kmen, dům v izraelském národě	16
2.1. Dům spravedlivého a dům svévolníka.....	17
2.2. Rodové zvyklosti	19
2.2.1. Levirátní zákon	20
2.2.2. Goél – zastánce, vykupitel, mstitel	21
3. Manželství	22
3.1. Manžel, jeho povinnosti a práva	23
3.2. Žena, její postavení	26
3.3. Monogamie nebo polygamie?.....	31
3.4. Věrnost a nevěra	33
3.5. Cizoložství muže.....	34
3.6. Cizoložství ženy.....	37
4. Potomstvo	39
4.1. Synové a dcery	40
4.2. Výchova	42
4.3. Úcta k rodičům.....	44
4.4. Děti dobré a zlé	46
4.5. Bezdětnost.....	47
4.6. Sirotci a vdovy	49
4.7. Milosrdenství	50

5. Majetek	53
5.1. Otroci	55
5.2. Peněžní záležitosti.....	57
Závěrem	59
Seznam použité literatury	61
Seznam zkratek	63

*„Neboť v ní je duch myslící a svatý,
jedinečný a přitom mnohotvárný, duch jemný,
hbitý, pronikavý, neposkvrněný,
spolehlivý, neproměnný, milující dobro, činorodý,
nеспoutaný, dobročinný, lidumilný,
pevný, bezpečný, klidný, všemohoucí, všeobzírající,
prostupující všechny duchy rozumné, čisté a příjemné.
Nad každý pohyb je moudrost pohyblivější,
svou ryzostí proniká a prostupuje všecko.
Je dechem Boží moci, čirým výronem slávy Všemohoucího;
proto nic poskvrněného se do ní nevloudí.
Je odleskem věčného světla,
nezkaleným zrcadlem Božího působení
a obrazem jeho dobrotivosti.
Je jediná, ale může všechno,
setrvává v sobě samé, a přece vše obnovuje,
v každém pokolení vchází do svatých duší
a vytváří Boží přátele a proroky.
Bůh totiž miluje jen toho, kdo přebývá spolu s moudrostí.
Ona je nádhernější než slunce
i než jakékoli postavení hvězd.
Je-li porovnána se světlem dne, ukáže se, že je převyšuje.
Po něm totiž nastupuje noc,
kdežto žádné zlo nepřemůže moudrost.
Moudrost se mocně šíří od jednoho konce světa na druhý
a ušlechtilé všechno spravuje.“*

(Mdr 7,22-8,1)

Úvod

Pojem rodina a vztahy uvnitř rodiny je v současnosti hodně diskutované téma, mluví se dokonce o „krizi rodiny“. Odborníci zaměřeni na manželství, rodinu, výchovu dětí a ostatní mezilidské vztahy se snaží hledat různá řešení tohoto problému, ale zatím marně. Každý člověk prožívá v různých obdobích svého života různé rodinné vztahy, které se s časem mění podle okolností. Pokusila jsem se zamyslet nad lidmi Starého zákona a jejich vztahy v rodině. Kladla jsem si otázku, jestli by nestálo za to, hledat trochu inspirace v Písmu svatém, protože z Písma k nám přece mluví Bůh.

Za vzor jsem si vzala mudroslovné knihy, především knihu Sirachovec a také Knihu moudrosti (ne však jenom tyto dvě knihy), protože správné řešení nebo radu je nejlépe hledat u někoho moudrého. Nejdříve jsem se snažila odpovědět na to, v čem vlastně ona moudrost spočívá a co znamená moudrost právě ve Starém zákoně. Potom jsem se začala zabývat podrobněji rodinou; co představoval pro starozákonního člověka pojem rod či rodina a jaké místo každý v rodině zaujímal. Základem rodiny bylo vždy manželství, takže jsem hledala, jaké podoby mělo manželství u izraelského národa a důležitost, jakou mu lidé přikládali. Dále mě zajímalo, jaké postavení měly v rodině děti, jak byly „chtěné“ a co znamenala v době Starého zákona bezdětnost. Samozřejmě jsem nemohla pominout vztahy mezi rodiči a dětmi, také mezi sourozenci a vlastně mezi různými členy domácnosti. Dotkla jsem se také životních podmínek lidí a vztahu k majetku. Mojí snahou bylo, aby práce byla srozumitelná a pochopitelná i pro člověka, který nezná Starý zákon, ale hledá poučení a rád se něco nového dozví.

Při práci jsem používala především ekumenický překlad Písma svatého, ale občas jsem pro srovnání použila i Jeruzalémskou bibli.

1. Moudrost

Chceme-li mluvit o moudrosti, pak se ptejme: „Co je vlastně moudrost?“ Je možné ji definovat mnoha způsoby, ale zjednodušeně se dá říct, že je to umění žít. Týká se všech oblastí života člověka po stránce nejen teoretické, ale i praktické. Není to tedy jen inteligence a vědomosti, ale i umění praktického života. Podle Deisslera zní její základní otázka: „*Jak žít, aby se můj život vydařil?*“¹ Mohli bychom se také zamyslet, kde nebo jakým způsobem je možné moudrost získat. Pravděpodobně bychom došli k závěru, že částečně ji člověk získá vlastními zkušenostmi a částečně z předaných zkušeností jiných lidí. Pramenem předávání moudrosti pro nás může být Písmo svaté.²

Jestliže mluvíme o moudrosti, položme si druhou otázku: „Kdo je moudrý?“ Moudrý je ten, kdo správně smýšlí, správně se rozhoduje a správně jedná. „*Hebrejské slovo chokmá, překládané jako moudrost, má širokou významovou škálu, zahrnující jak aspekt poznání (inteligence, důmysl, erudice), tak i úsudku (prozíravost, uvážlivost, soudnost) a jednání (schopnost, zručnost, zkušenost).*“³ Toto *chokmá* může tedy označovat schopnost správného rozhodování, zdatnost v nějakém oboru, šikovnost, správné chování, zbožnost.⁴ Moudrý je ten, kdo dovede udělit radu, avšak také ten, kdo umí radu přijmout.

1.1. Moudrost ve Starém zákoně

V babylonském zajetí (587 – 538 př. n. l.),⁵ kdy se lidé izraelského národa ocitli v zemi, která byla nečistá, neměli chrám a nemohli obětovat Hospodinu, cítili potřebu se Jemu přiblížit. Právě tady poznali, že Hospodin není vázán na určité místo nebo na chrám, ale provází člověka na všech jeho cestách a ve všech situacích. Právě v zajetí se přimkli k Bohu celým srdcem a začali pečlivě sepisovat slova, kterými k nim promlouval ústy proroků. Sepisovali stará zákonná ustanovení i zpěvy a modlitby ke chvále Hospodina;

¹ DEISSLER, A.; *Chodit s Bohem*, s. 78.

² Srov. tamtéž, s. 78-79.

³ HŘEBÍK, J.; „Moudrost ve starozákonním Izraeli“ in *Teologické texty*, Zvon, Praha, 2006/3.

⁴ Srov. VLKOVÁ, G. I.; *Úvod do prorocké a mudroslovné literatury Starého zákona*, s. 63.

⁵ K deportacím došlo ve třech vlnách 597, 587, 582. Šlo o elitu národa a konečný počet zajatců byl víc než 20 000 lidí, včetně žen a dětí. (srov. LEMAIRE, A; *Dějiny hebrejského národa*, s. 57). O počtu zajatců během první vlny se píše v 2Kr 24, 14-16.

zkrátka všechno co znali od svých otců. Tak pomalu vznikala sbírka svatých knih – Kniha knih – Písmo svaté – Bible.⁶ „*Starý zákon je sbírkou spisů, které vznikaly v průběhu více než tisíciletých dějin izraelského lidu a které zrcadlí život lidu v této době.*“⁷

Celé Písmo svaté⁸ (Starý zákon) je pro izraelský lid pramenem moudrosti, protože v něm se zjevuje Bůh. To znamená, že sám Bůh je největším učitelem moudrosti a záleží na poslušnosti a otevřenosti člověka vůči Němu.⁹ Nejprve byla tato moudrost předávána ústně, tradičně z generace na generaci. Na prvním místě se toto předávání uskutečňovalo v rodině, kde otec i matka měli povinnost vychovávat své děti v bázni před Hospodinem, protože: „*Začátek moudrosti je bázeň před Hospodinem a poznat Svatého je rozumnost.*“ (Př 9,10) Moudrý je tedy ten, kdo ctí Boha a dodržuje Zákon. I moudrost, daná člověku jako přirozená schopnost nebo získaná životními zkušenostmi, je darem Boží milosti a stvořitelské činnosti. Spočívá tedy v poznání Hospodina, poznání Božích cest a poslušnosti. Toto poznání je třeba přenést do každodenního života, tedy i do rodinného soužití.¹⁰

Dalším místem, kde bylo možné získat moudrost, byla škola. Vzdělávání bylo hodně ceněno a vzdělaný člověk měl uznání a úctu ostatních. Sirachovec vybízí k tomu, aby člověk nelitoval námahu, ani peníze pro vzdělání slovy: „*Svou šiji vložte pode jho a vaše duše at' si osvojí vzdělání. Je snadné nalézt je.*“ (Sir 51,26) Tvrdí, že vzdělání se vždycky vyplatí, když říká: „*Přivlastněte si vzdělání, at' stojí sebevíc stříbra, ono vám tu částku mnohonásobně vrátí ve zlatě.*“ (Sir 51,28) I když se ve Starém zákoně nemluví přímo o školách, předpokládá se jejich existence ze zmínek o vyučování, například v knize Kazatel: „*Zbývá jen dodat, že Kazatel byl moudrý, lid stále poznání vyučoval; přemýšlel a bádal a složil přísloví mnohá.*“ (Kaz 12,9) U Sirachovce zase čteme: „*Přistupte ke mně, nevzdělání, a přebývejte u mne v domě, kde dojdete vzdělání.*“ (Sir 51,23)

⁶ Aby národ Židů nevyhynul, bylo nutné jej nějak semknout dohromady, protože byl pod vlivem cizích národů. Velkou úlohu sehrál prorok Ezechiel, který se radil se staršími a dobře si uvědomovali, že Izrael se od ostatních liší především náboženstvím. Tóra měla být zárukou, že zůstanou odděleným národem (srov. COHEN, A.; *Talmud pro každého*, s. 7-8).

⁷ RENDTORFF, R.; *Hebrejská bible a dějiny*, s. 11.

⁸ Židé dělí své Písmo: Tóra (Zákon = pět knih Mojžišových), Neviim (Proroci), Ketúvim (Spisy), do jejich kánonu nepatří knihy deuterokanonické.

⁹ Srov. DEISSLER, A.; *Chodit s Bohem*, s. 79.

¹⁰ Srov. DOUGLAS, J. D.; *Nový biblický slovník*, 1996, s. 638.

Dále tu byly synagogy,¹¹ ve kterých se člověk stával moudrým poznáváním Zákona. Znalost Zákona byla pro Izrael vrcholem moudrosti. Studiu a výkladu Zákona se věnovali zvláště levité,¹² kteří měli výklad a znalosti Zákona předávat dál. „*Starozákonní lid si byl vědom toho, že Hospodina najde především v kultu a ve svatyni.*“¹³ Proto se Židé pravidelně scházeli, četli z Písma a učili se je nazpaměť. To, že zákon od Hospodina považovali za největší bohatství, dosvědčuje i Josephus Flavius¹⁴: „*I kdybychom měli přijít o bohatství, o naše města a o naše statky, náš zákon zůstane věčný. Žádný Žid se nemůže vzdalit tak daleko od své vlasti, ani se nebude tak bát přísného pána, aby se především nebál zákona.*“¹⁵

Ideálem moudrého člověka je ve Starém zákoně král Šalamoun, který dává lidem příklad v tom, že o moudrost prosí Hospodina a nebere ji jako samozřejmost. Ukazuje tak, že moudrost je dar od Hospodina pro toho, kdo po ní touží, o ni usiluje a o ni prosí. Ani on, mocný král, nebere moudrost jako něco samozřejmého. O moudrosti ve Starém zákoně tedy lze říci: „*Tyto tři znaky odlišují boží moudrost od moudrosti okolního světa:*

- 1) *Moudrost v Izraeli je zakotvena v bázni před Hospodinem.*
- 2) *Moudrost v Izraeli je moudrost Hospodinem darovaná*
- 3) *Moudrost v Izraeli je nabízena a dávana všem Hospodinovým vyznavačům.*¹⁶

1.2. Mudroslovné knihy Starého zákona

I když je celá Bible pramenem moudrosti, obsahuje Starý zákon ještě knihy zabývající se přímo moudrostí, tzv. „mudroslovný pentateuch“ neboli „sapienciální pentateuch“. Jsou to knihy: Přísloví, Job, Kazatel, Sirachovec a Kniha moudrosti, z nichž

¹¹ Synagoga (hebrejsky *bét hakkneset*, „dům shromáždění“) začala vznikat právě v babylonském zajetí. Nejprve se tam četla a vykládala Písma, později se stala i místem bohoslužby.

¹² Byli to kněží uzavřených středisek kultu, jejichž úkolem bylo shromažďování, opisování, vyučování, udržování tradice, nikoli vytváření přísloví (srov. PÍPAL, B.; *Moudrost knihy přísloví*, s. 8). Byli to potomci Jákobova syna Leviho, jehož kmen se jako jediný nezapojil do modloslužebného uctívání zlatého telete. Proto byli Bohem vybráni, aby nahrazovali prvorozené v přísluhování kněžím (srov. Nu 3). Levité neměli vlastní půdu, ale žili z desátků, povinně odevzdávaných členy ostatních kmenů. (srov. SLÁDEK, P.; *Malá encyklopedie rabínského judaismu*, s. 139).

¹³ PÍPAL, B.; *Moudrost knihy přísloví*, 1992, s. 31.

¹⁴ Židovský historik, nar. 37/38 n. l. v Jeruzalémě v kněžské rodině, stal se knězem, snažil se zachytit historii židovského národa.

¹⁵ FLAVIUS, J.; *O starobylosti Židů*, 277, s. 94.

¹⁶ PÍPAL, B.; *Moudrost knihy přísloví*, s. 7.

poslední dvě patří ke knihám deuterokanonickým. Dále se k mudroslovným spisům řadí i Žalmy a Píseň písní. Pseudoepigrafie knih Přísloví, Kazatel a Knihy moudrosti je připisována právě králi Šalamounovi, proslulému svou moudrostí, přestože vznikaly v mnohem pozdějších dobách.

Nejstarší je kniha Přísloví, která vznikala několik století, ale konečnou podobu získala až po návratu Izraelitů z babylonského zajetí, pravděpodobně v 5. – 4. stol. př. Kr. Celá kniha je rozdělena do tří sbírek a každá z nich je uvedena jako přísloví Šalamounova: Př 1,1; 10,1; 25,1. „*Všechny texty knihy Přísloví vyzývají, ať už přímo, či nepřímo, k řádnému životu a hledání moudrosti. Počítají s platností teorie o přiměřené odplatě: kdo dbá na rady a výzvy, jež kniha Přísloví obsahuje, tomu je zaslíben úspěch a život.*“¹⁷ Výroky v knize jsou zaměřeny na každého jednotlivého člověka, ne na celé shromáždění, ale na lidské individuum, ať už je to otec, matka, manžel, syn, dcera... Kniha Přísloví dává člověku možnost najít správnou cestu a držet se jí, protože sám o sobě není schopen rozpoznat, jestli našel zalíbení u Boha. V knize tedy člověk nachází poučení jak žít před Bohem.¹⁸ V osmé kapitole knihy Přísloví se moudrost zosobňuje, mluví sama o sobě – „já moudrost“, sama sebe chválí, zdůrazňuje, jak je pro každého užitečné a důležité ji hledat.

Kniha Job vznikla nejspíš po pádu Jeruzaléma a zničení chrámu (587/6 př. Kr.). Kniha je drama zabývající se utrpením nevinného a zbožného člověka; jaký smysl má toto utrpení. Kniha vypráví o zbožném a spravedlivém Jobovi, který i přes velké utrpení, kdy ztratil veškerý majetek, rodinu, známé a těžce onemocněl, přece zůstal věrný a odevzdaný Bohu.¹⁹ Moudrost spočívá v tom, svěřit i své utrpení Hospodinu. „*Bůh ví nejlépe, co je člověku dobré, a proto je nutné oddaně přijmout z jeho ruky nejen příjemné dary, nýbrž i zkoušky. Utrpení není tedy vždy trestem za vinu; často může mít i jiný Boží smysl, např. jako zkouška věrnosti, jako smírná oběť za jiné, jako varování před nebezpečnějším zlem aj.*“²⁰ Člověk sám není schopen odhalit Boží úradek, jedině Bůh může dát člověku pochopení. Také Job nechápe, táže se, hledá odpovědi a dostává se mu jich přímo od Boha

¹⁷ VLKOVÁ, G. I.; *Úvod do prorocké a mudroslovné literatury Starého zákona*, s. 68.

¹⁸ Srov. PÍPAL, B.; *Moudrost knihy Přísloví*, s. 9-10.

¹⁹ Srov. RENDTORFF, R.; *Hebrejská bible a dějiny*, s. 309.

²⁰ HRBATA, J.; *Klíč ke Starému zákonu*, s. 95.

v podobě teofanické řeči.²¹ Kniha jakoby zachycuje i zážitky Izraele s Bohem. Osud Joba ukazuje na víru i pochybnosti národa.²²

Vznik knihy Kazatel je datován asi do 3. stol. př. Kr. První a dvanáctý verš ukazují na Šalamouna: „*Slova Kazatele, syna Davidova, krále v Jeruzalémě.*“ (Kaz 1,1) a „*Já, Kazatel, jsem byl králem nad Izraelem v Jeruzalémě.*“ (Kaz 1,12) To nepochybně zařazuje knihu do mudroslovné literatury; stejně i epilóg (Kaz 12,9-14), kde je Kazatel označen jako moudrý.²³ Patří mezi pět „svátečních svitků“, bývá čtena o svátcích stánků (sukkót).²⁴ Kniha bývá nazývána „velepíseň skepse“. Jejím hlavním tématem je pomíjivost všeho a nemožnost pro člověka pochopit smysl života a Božích cest. Autor ukazuje, že všechno má dobrou i zlou stránku a člověk se nemá vázat k pozemským hodnotám. Je dobré být vděčný za to, co člověk má a netrápit se tím, co mít nemůže. Místy se kniha jeví opravdu skeptická a místy až cynická, ale naproti tomu Kazatel několikrát vyzývá k užívání si života, protože člověku je to dáno od Boha, jako například: „*Není pro člověka dobré jíst a pít a při svém pachtění se aspoň poměť? Shledal jsem, že i to je z Boží ruky.*“ (Kaz 2,24) Jiná slova mluví dokonce o radosti: „*Shledal jsem, že není nic lepšího, než když se člověk raduje z toho, co koná, neboť to je jeho podíl. Kdo mu dá nahlédnout, co se stane po něm?*“ (Kaz 3,22)

Nejvíce se zde budeme věnovat knize Sirachovec a Knize moudrosti, které sice nejsou součástí kánonu židovské Bible,²⁵ ale jsou velmi oblíbeny a citovány. Zabývají se výchovou k dobrému životu ve všech jeho oblastech, samozřejmě i v rodinných vztazích. Radí, co je pro člověka dobré a správné i čemu je třeba se vyhýbat. Sirachovec je ze všech mudroslovných knih nejobsáhlejší a také jediná není anonymní, jak dosvědčuje sám autor: „*Rozumné a vzdělavatelné poučení vypsál v této knize Jéšua, syn Siracha, syna Eleazarova*

²¹ Teofanie je boží zjevení, které bývá provázeno různými přírodními jevy. Podle Starého zákona člověk nemůže vidět Boha přímo, protože by pak musel zemřít, proto se Bůh zjevuje různými způsoby. (srov. tamtéž, s. 224).

²² Srov. Tamtéž, s. 123.

²³ Srov. **RENDTORFF**, R.; *Hebrejská bible a dějiny*, s. 328.

²⁴ Na znamení exodu - života lidu putujícího pouští - opouštějí Židé na týden své domovy a přebývají ve stanech nebo chýších a tím posilují víru a důvěru v Boha. (srov. **DE VRIES**, S. P.; *Židovské obřady a symboly*, s. 91).

²⁵ Patří ke knihám deuterokanonickým neboli apokryfním; nebyly schváleny k veřejnému čtení, ale jsou velmi cenné k soukromému studiu a pro vlastní poučení. Jedná se o devět knih. Jsou součástí kánonu římsko-katolické církve.

z Jeruzaléma, který vyžil moudrost svého srdce.“ (Sir 50,27) Původně byla psána hebrejsky, pravděpodobně na začátku 2. stol. př. Kr. Do řečtiny ji přeložil vnuk Sirachův v 38. roce vlády Ptolemaia Euergeta (tj. roku 132 př. Kr). Bývá přirovnávána ke knize Přísloví. Velmi ceněna je židy i křesťany. Ve Vulgátě²⁶ je tato kniha nazývána jako „Ecclesiasticus“, tedy církevní spis, který byl církví užíván při výchově katechumenů.

Knih moudrosti je nejmladší, vznikla v 1. stol. př. Kr. Jejím autorem je vzdělaný, pravověrný, zbožný Žid, který se zaštiťuje autoritou moudrého Šalamouna. V Septuagintě²⁷ má název „Moudrost Šalamounova“. Autor se často obrací k těm, kdo mají moc a vládnou: *„Nuže slyšte, králové, mějte rozum, poučte se, soudcové země. Naslouchejte, kdo ovládáte davy a pyšníte se množstvím pronárodů. Vždyť moc vám byla dána od Hospodina a vládu vám svěřil Nejvyšší.“* (Mdr 6,1-3) Kniha působí výchovně především tím, že připomíná lidem jejich závislost na Bohu.

1.3. Moudrost v knihách Sirachovec a Moudrosti

Formou v těchto knihách je tzv. „mášál“. Je to stručný výrok nebo přísloví, snadno zapamatovatelné, které poučuje, jak má či nemá člověk v životě jednat. Tyto výroky nejsou nijak uspořádány a seřazeny, ale jsou psány jakoby nahodile. Jsou tu poučení o vztahu k Bohu, k lidem, k věcem, k přírodě. V obou knihách nacházíme příklady z minulosti: v Knize moudrosti „úvahy nad vyjitím z Egypta“, v Sirachovcovi zase „chvála otců“.

Obě knihy se shodují v tom, že moudrost pochází od Hospodina, je Hospodinem darovaná, je potřebné o ni prosit a ji rozvíjet; Sirachovec navíc ztotožňuje moudrost s dodržováním Zákona, protože Tóra je pramenem moudrosti a dodržování Hospodinových příkazů vede ke správnému a požehnanému životu. Sirachovec to potvrzuje slovy: *„Veškerá moudrost je v bázni před Hospodinem a ve vši té moudrosti jde o plnění*

²⁶ Vulgáta je latinský text Písma svatého z přelomu 4. a 5. století. Základem jsou překlady sv. Jeronýma. (srov. VLKOVÁ, G. I.; *Slovo Boží a slovo lidské*, s. 67).

²⁷ Septuaginta znamená latinsky „sedmdesát“ (zkr. LXX). Je to první řecký překlad Starého zákona, který prvotní církev převzala jako své Písmo. Začala vznikat ve 3. století př. Kr. (srov. VLKOVÁ, G. I.; *Slovo Boží a slovo lidské*, s. 61). Podle legendy vznikl tento název tak, že na žádost krále Ptolemaia II. přeložilo 72 učených židů za 72 dní Tóru. Septuaginta byla podkladem i pro Vulgátu. (srov. RENDTORFF, R.; *Hebrejská bible a dějiny*, s. 355).

Zákona.“ (Sir 19,20) nebo také *„Hospodin sám stvořil moudrost, pohlédl a rozdělil ji, vлил ji do všeho, co vytvořil, aby byla s každým člověkem podle jeho štědrosti a obdařil ji zvláště ty, kdo ho milují.“* (Sir 1,9-10)

Vyjádřením toho, co je moudrost, oslavuje Kniha moudrosti Hospodina: *„Je dechem Boží moci, čirým výronem slávy Všemohoucího; proto nic poskvrněného se do ní nevloudí. Je odleskem věčného světla, nezkaleným zrcadlem Božího působení a obrazem jeho dobrotivosti.“* (Mdr 7,25-26) Poučuje také, že nic, co člověk má nebo by mohl mít, nepředčí moudrost; odvolává se zřejmě na krále Šalamouna tímto veršem: *„Proto jsem se modlil a byla mi dána rozumnost, vzýval jsem Boha, a přišel ke mně duch moudrosti. Jí jsem dal přednost před žezly a trůny, bohatství jsem pokládal za nic ve srovnání s ní.“* (Mdr 7,7-8)

2. Rodina, kmen, dům v izraelském národě

Tady se dostáváme k hlavnímu tématu této práce, kterým je rodina a vztahy uvnitř rodiny. Rodina byla základem pro izraelský lid, byla to nejenom fyzická, ale i duchovní pospolitost. Rodina ve Starém zákoně nepředstavuje jenom rodiče, děti a snad prarodiče; je to široké společenství, několik generací. „*U Židů se dělilo pokolení na veliké kmemy (mišpáhóth), kmemy se dělily na otcovské domy (béth-abóth) a domy otců se ponenáhlu členily na nové rody, jež se mohly z rodného úlu vyrojít a přestěhovat jinam; ale ať šly tyto nové rodiny kamkoliv, uchovaly si věrně vzpomínku na rodný dům, jak v ohledu národním, tak zeměpisném. Věděli dobře, že desátý nebo i dvacátý předek rodiny byl ten a ten, syn toho a toho, který bydlil v tom a tom městečku, kde se usadil a odkud pocházelo ostatní potomstvo.*“²⁸

V Písmu svatém je rodina velmi ceněna. Tehdejší lid si uvědomoval, že rodina je základem společnosti, díky rodině se rozrůstá a posiluje národ i jeho sounáležitost. Židé si byli také velmi dobře vědomi nutnosti spojení s Hospodinem, který je vysvobodil z egyptského otroctví a často jim dává poznat, že u Něho naleznou všechno, co potřebují k životu. Izraelci si také dobře uvědomovali, že opakování je „matka moudrosti“, proto také Kniha moudrosti obsahuje několik kapitol (11-19), které uvažují nad vyvedením Izraelců z Egypta.²⁹ Bylo pro ně velice důležité, neustále si připomínat, že Hospodin je vychovává a opakovaně jim ukazuje své milosrdenství, varuje před neposlušností a modlářstvím. Věděli, že jenom těsné přimknutí se k Bohu zachová jejich národ, kmen i rodinu, proto hodně dbali na předávání víry dalším generacím a zachovávání Tóry. Dobře si uvědomovali, že jen díky výchově dalších a dalších generací k bázni před Hospodinem mohou zajistit pokračování a čest národa. Sirachovec to potvrzuje: „*Kterému potomstvu patří čest? Potomstvu lidskému. Kterému potomstvu patří čest? Těm, kdo se bojí Hospodina. Které potomstvo je beze cti? Potomstvo lidské. Které potomstvo je beze cti? Ti, kdo přestupují přikázání.*“ (Sir 10,19)

²⁸ RICCIOTTI, G.; *Život Ježíše Krista*, 240, s. 227.

²⁹ Vyvedení z Egypta (exodus) je nejdůležitější událostí v dějinách izraelského národa. Židé si tuto událost neustále připomínají a předávají dalším generacím. Slaví ji o svátku „Pesach“, tj. překročení. Touto událostí začala historie Izraele a měsíc *nisan*, ve kterém k tomu došlo, se stal prvním měsícem židovského kalendáře. Všechny další události národa se vztahují k tomuto svátku. (srov. DE VRIES, *Židovské obřady a symboly*, s. 113).

Rodokmeny byly pro tehdejší lid velmi důležité, zvláště v případě, kdy byla v rodokmenu nějaká významná osobnost, která mohla být dávana za vzor ostatním generacím. Ovšem jenom vzácně se v rodokmenu objevuje jméno nějaké ženy.³⁰ „Rodokmenem ve SZ smyslu rozumíme seznam jmen předků nebo potomků jednoho člověka či více lidí nebo prostě záznam jmen lidí spojených s určitou událostí.“³¹ Ve Starém zákoně můžeme najít rodokmen vzestupný, tzn. sled jednotlivých osob v pořadí „někdo byl synem někoho“; nebo rodokmen sestupný, tzn. „někdo zplodil někoho“.

V tehdejší patriarchální společnosti byl hlavou rodiny (rodu) otec, který měl dominantní postavení. Byl tím, kdo mohl trestat, měl funkci kněžskou – přinášel oběti a pronášel modlitby, byl učitelem a správcem rodinného majetku.³² Tento otec měl jméno baal – vlastník a pán, podle kterého se určovalo příbuzenství.³³ Rodina byla často označována jako „dům“ nebo „dům otce“, což neznamenal pouze stavbu, ale především její obyvatele. Členy této rodiny byli: muž, jeho žena (případně ženy), děti, ženy jeho ženatých synů, také jiní závislí příbuzní a otroci. Po smrti otce převzal jeho postavení zpravidla prvorozený syn, ale nemuselo to tak být vždy.

„Slovo „dům“ mohlo označovat i mnohem širší společenství, dokonce celý národ. Proto „dům Izrael“, „dům Jákob“, „dům Josef“, „dům Juda“. Rodina byla společenstvím krve a společného bydlení, především však výrazem společného životního údělu a stejného náboženského zaměření, které shrnuje pojem víra.“³⁴

2.1. Dům spravedlivého a dům svévlníka

V Desateru, mimo jiná přikázání, Hospodin zakazuje modloslužbu a naprosto zřetelně a jasně říká, co čeká ty, kteří nectí jeho přikázání i ty, kteří naopak jeho přikázání dodržují. Jak už bylo řečeno, dům znamenal v Izraeli širokou pospolitost a každý věděl, že

³⁰ Jako příklad můžeme uvést Rút, prababičku krále Davida.

³¹ DOUGLAS, J. B.; *Nový biblický slovník*, s. 871.

³² Srov. RYŠKOVÁ, M.; *Doba Ježíše Nazaretského*, s. 148-149.

³³ „V nejstarších dobách, jejichž stopy můžeme sledovat i ve SZ, byl nikoli o., nýbrž matka základem rodiny. Dítě náleželo především matce; ona mu dávala jméno, původ po ní rozhodoval; po sňatku muž následoval ženu, nikoli obráceně (srov. Gn 2,24; 24,5). Žena byla vládkyní stanu.“ (NOVOTNÝ, A.; *Biblický slovník*, s. 570).

³⁴ BALABÁN, M.; *Jímavé portréty biblických žen*, s. 14.

svým chováním může ovlivnit život několika dalších generací. V knize Exodus můžeme číst: „*Já jsem Hospodin, tvůj Bůh, Bůh žárlivě milující. Stíhám vinu otců na synech do třetího i čtvrtého pokolení těch, kteří mě nenávidí, ale prokazují milosrdenství tisícům pokolení těch, kteří mě milují a má přikázání zachovávají.*“ (Ex 20,5)

Společným tématem pro Knihu moudrosti i Sirachovce je srovnávání chování a způsobu života člověka bezbožného s životem člověka bohabojného;³⁵ úděl nemoudrého a svévolníka ve srovnání s tím, kdo je moudrý a spravedlivý. Pojem spravedlnost v Bibli znamená snahu o svatost a správné chování k Bohu a k lidem, ne „jenom“ dát každému, co mu patří.³⁶ Kniha moudrosti spravedlivým slibuje odměnu a Hospodinovu přízeň: „*Duše spravedlivých jsou však v Boží ruce a trýzeň smrti se jich nedotkne.*“ (Mdr 3,1), ale bezbožníkům hrozí trestem: „*Avšak svévolníci ponесou trest podle toho, jak smýšleli, že nedbali na spravedlivého a odpadli od Hospodina.*“ (Mdr 3,10) Stejně je tomu i u Sirachovce: „*Jak mnohé je jeho milosrdenství, tak mnohé je i jeho kárání, člověka bude soudit podle jeho skutků. Hříšník neuteče se svou kořistí a trpělivost zbožného nepřijde zkrátka.*“ (Sir 16,12-13)

Především v rodině bylo důležité předávání víry z generace na generaci. Díky rodinné tradici³⁷ se udržovala úcta a bázeň před Hospodinem, která je v knihách spojována s moudrostí: „*Bázeň před Hospodinem je počátek moudrosti. Věrným byla darována již v matčině lůně. Usídlila se navěky mezi lidmi a jejich potomstvem chce být věrně přijímána.*“ (Sir 1,14-15) Kniha moudrosti se k tomuto tématu také vyjadřuje, říká k tomu: „*Spravedliví však žijí navěky; jejich odměna je u Hospodina, Nejvyšší o ně pečuje. Obdrží slavné království a krásnou členku z ruky Hospodinovy, neboť pravici je přikryje a svou paží je ochrání.*“ (Mdr 5,15-16)

Ani v dobách starozákonních nebyli všichni lidé bohabojní a spravedliví. Svědčí o tom i výroky v mudroslovných knihách. Počítá se v nich i s tím, že jsou rodiny, které nežijí v bázni Boží. Rod, ve kterém nebyla bázeň před Hospodinem a dodržování Zákona,

³⁵ Bohabojnost není panický strach z Boha, ale základní postoj úcty k Bohu. Uznání Boží svatosti a moci se projevuje vnitřním i vnějším postojem, radostí z Boží blízkosti. (srov. HRBATA, J.; *Klíč ke Starému zákonu*, s. 172).

³⁶ Srov. tamtéž, s. 213.

³⁷ Tradice – vyprávění či ústní podání o událostech a Božích poselstvích během staletí dříve než vznikly svaté knihy. (srov. HRBATA, J.; *Klíč ke Starému zákonu*, s. 216).

ale vládla v něm svévole, nečekal dobrý konec. O osudech bezbožných rodin můžeme číst například tyto výroky: „Zato množství potomstva svévolníků není k ničemu; co vzešlo z neřesti, nezapustí hluboké kořeny a nezpevní svůj základ. I když to na čas rozbují do větví, co stojí nepevně, vítr vyviklá, a nápor vichrů vyvrátí z kořene.“ (Mdr 4,3-4) Sirachovec o příbytcích svévolníků a o jejich dětech říká: „Jaká líheň nestoudnosti bývají děti hříšníků, vyrůstající v příbytcích svévolníků. Dědictví hříšného plemene zanikne a jeho potomstvo bude trvale zneuctěno hanbou.“ (Sir 41,5-6) Potomci tedy ponесou následky svévole svých rodičů. O ženách a dětech svévolných mužů je psáno v Knize moudrosti: „Jejich ženy jsou pošetilé, jejich děti zlé, jejich rod prokletý.“ (Mdr 3,12)

Také v Talmudu³⁸ se píše o sklonech člověka ke zlému jednání. Každý člověk má v sobě dva pudy, dobrý a zlý. Zatímco se zlým pudem se člověk rodí, dobrý pud se začne projevovat až ve třinácti letech.³⁹ K životu jsou potřebné oba pudy, zvláště pro zachování lidského pokolení, ale je nutné dávat pozor na nebezpečí, které v sobě skrývá zlý pud. Snaží se člověka ovládnout a svést na zlou cestu. Lidé však mají svobodnou vůli a musí se snažit zlý pud potlačovat, aby se nestali svévolníky a nepřipravili se o věčnost. Nejlepším nástrojem proti zlému puzení jsou slova Tóry. Nejhorším proviněním je, jestliže člověk přivede k hříchu svého bližního, protože tím ho nejen vyloučí ze světa pozemského, ale i ze života věčného. Jestliže však někdo přivede bližního na správnou cestu, k dodržování přikázání, pak se mu to počítá, jako by jej stvořil.⁴⁰

2.2. Rodové zvyklosti

Pro izraelský lid byla velmi důležitá rodová soudržnost, hlavně z důvodu přežití v těžkých podmínkách a pokračování a rozrůstání rodu. Proto existovaly určité zvyklosti a zákony, které měly toto podporovat. Pro nás jsou tyto zákony těžko pochopitelné a někdy se nám mohou zdát i kruté, ale pro židovský národ to byla otázka přežití národa. Navíc jim

³⁸ Talmud je sbírka rabínských výkladů Písma ve formě předpisů, vedle Bible je to nejvýznamnější posvátný text Židů. Po roce 70 (zničení Chrámu) bylo nutné upevnit soudržnost a víru, proto učitelé Izraele vytvořili písemnou podobu ústní Tóry – *Mišnu* - k opakování a vyučování. Později vznikla *Gemara*, která měla komentovat a objasňovat *Mišnu*. *Mišna* a *Gemara* spolu tvoří Talmud. Existují dva Talmudy: Jeruzalémský a Babylonský. Babylonský vznikl v diaspoře a je třikrát až čtyřikrát rozsáhlejší. (srov. BAUMANN, A., H.; *Co by měl každý vědět o židovství*, s. 93-94).

³⁹ Od tohoto věku je chlapec považován za dospělého a má vlastní náboženskou zodpovědnost.

⁴⁰ Srov. COHEN, A.; *Talmud pro každého*, s. 129-134 a 144.

tyto předpisy stanovoval Mojžíšův zákon, byly jim tedy dány od Hospodina a jako museli Izraelci zachovávat všechny Hospodinovy příkazy, bylo nutnou povinností dodržovat i tato ustanovení.

2.2.1. Levirátní zákon

Jedním z takových zákonů bylo „levirátní manželství“,⁴¹ které vznikalo tehdy, když muž zemřel a nezanechal po sobě potomka – syna. Protože bylo potřebné, aby kmen byl pevně zakořeněn a rod i jméno zemřelého muže zůstalo zachováno, bylo povinností jeho bratra (případně jiného příbuzného, pokud muž bratra neměl),⁴² aby si ženu vzal a zplodil svému bratru potomka. Prvorozený syn z tohoto levirátního manželství ponese pak jméno zemřelého muže a bude považován za jeho syna. Žena totiž není provdána jenom za muže, ale za celý kmen a smrtí jejího muže se svazek neruší; zůstává vdanou vdovou, tj. ženou bratra.⁴³ Většinou to byl nejstarší bratr. Pokud muž bratra neměl, pak je žena volná, může opustit tchánův dům a uzavřít nový sňatek.⁴⁴

Levirátní zákon nebyl jenom povinností pro příbuzné zemřelého muže, ale i právem ovdovělé ženy. Pokud si bratr nebožtíka nechtěl vdovu vzít, ta předložila případ starším. Starší se pak snažili muže přesvědčit, aby splnil svou povinnost. Když se muž nedal přesvědčit, přistoupila k němu vdova, zula mu střevíc, plivla mu do tváře a řekla: „To si zaslouží muž, který nechce svému bratrovi zbudovat dům.“ Muži se pak přezdívalo „vyzutý“ a ztratil právo získat švagrovou.⁴⁵ Doklad v Písmu svatém, který mluví o tomto zákoně, najdeme v Dt 25,5-10.

V praxi se ovšem mohly vyskytnout i situace, kdy nebylo možné levirátní povinnost splnit. Například tehdy, když by si muž musel vzít sestru své současné manželky nebo se dokonce mohlo stát, že by byl muž nucen vzít si svou vlastní dceru.⁴⁶ V takovém případě je levirátní zákon neplatný a není potřeba toto ustanovení rušit. Žena je po smrti svého

⁴¹ Latinské „levir“ znamená „švagr“, jednalo se tedy o švagrovské manželství.

⁴² Oslovení „bratr“ se nevztahovalo jenom přímo na sourozence, ale i na bratrance a další příbuzné.

⁴³ V hebrejštině je pro švagra výraz *jávám*, žena není označena jako *almáná* – vdova, ale jako *jevámá* – žena bratra.

⁴⁴ Srov. DE VRIES, S. P.; *Židovské obřady a symboly*, s. 215 – 217.

⁴⁵ Srov. SCHWARTZ, M.; *Láska v bibli*, 2002, s. 48.

⁴⁶ Tóra takovéto příbuzenské sňatky přísně zakazuje.

muže opět volná. Pokud se však stalo, že levirát možný je, jenomže ti dva spolu žít nechtějí či z různých důvodů nemohou, musí být provedena *chalvá*, tj. rozvázání manželství. Takovým důvodem mohl být například velký věkový rozdíl nebo vypočítavost (bohatá vdova) atd. Podle Tóry existuje i možnost tento levirátní svazek zrušit a tím se vdova opět stává volnou.⁴⁷

2.2.2. Goél – zastánce, vykupitel, mstitel

Tento zvyk měl zajistit, aby se síla rodu nijak nezmenšovala. Nejbližší příbuzný měl povinnost vykoupit zpět vyvlastněný majetek nebo osoby, které se dostaly do otroctví. Bylo také jeho povinností chránit majetek příbuzného, pokud se ocitl v nebezpečí.⁴⁸ I toto nařízení vychází z Mojžíšova zákona (Lv 25,25.47-49). Často se tento zvyk překrýval se zvykem levirátního manželství, např. v knize Rút.⁴⁹

Goél měl také povinnost provést krevní mstu, musel zabít vraha svého příbuzného. Tím se však sám vystavoval nebezpečí, že bude zavražděn. Nevykonat krevní mstu bylo nepřijatelné. Byla to záležitost celé čeledi, a tak často docházelo k vyhubení celého rodu. Mojžíšův zákon krevní mstu zmírňuje slovy: „*Nebudou usmrcováni otcové za syny a synové nebudou usmrcováni za otce, každý bude usmrcen pro vlastní hřích.*“ (Lv 24,16) Také byla zavedena „útočištná města“, ve kterých nalézali azyl ti, kteří někoho zabili neúmyslně; tato města zajišťovala pronásledovaným ochranu a řádný soud.⁵⁰

⁴⁷ Srov. DE VRIES, S. P.; *Židovské obřady a symboly*, s. 217 – 218.

⁴⁸ Srov. VLKOVÁ, G. I.; *Slovo Boží a slovo lidské*, s. 25.

⁴⁹ Bóaz se ujímá svých příbuzných, vdovy Rút a její tchyně Noemi jako zastánce, koupí získává jejich majetek a Rút se stává jeho manželkou, tím se plní i levirátní zákon (srov. Rt 4,9-10).

⁵⁰ Srov. NOVOTNÝ, A.; *Biblický slovník*, s. 451-452.

3. Manželství

V knize Genesis je psáno: „*Proto opustí muž svého otce i matku a přilne ke své ženě a stanou se jedním tělem.*“ (Gn 2,24) V dobách vzniku Starého zákona bylo manželství naprosto samozřejmou věcí. Uzavírání manželství se zakládalo přímo na Božím příkazu (srov. Gn 1,27-28). Lidé věděli, že jsou předurčeni k uzavírání manželství, plození potomstva, udržování a rozrůstání rodu; chápali to nejen jako požehnání od Hospodina, ale i jako svou povinnost - *micvá*.⁵¹ Vždyť uzavírání manželství a výchova dětí bylo prvním příkazem, který dal Bůh člověku. „*Věřící izraelští partneři neuzavírali manželství z pohnutek „rozkoše“, nýbrž z poslušnosti Božího zákona, který nařizoval, aby se muž a žena spojovali v manželství.*“⁵² Bylo výjimečné, když někdo nevstoupil do manželství, ať už z vlastní vůle nebo z jiného důvodu.⁵³

Kvůli získanému vlastnictví, které mělo zůstat v otcovském kmeni, se uzavírala manželství mezi partnery ze stejného kmene. Bylo žádoucí, aby se manželství uzavírala co nejdříve, v nízkém věku, protože šťastný manželský život vede k mravnosti a čistému životu. Dívka byla běžně provdána asi ve věku 12 – 12,5 roku, do té doby rozhodoval o sňatku otec i bez jejího souhlasu; u muže to byl věk 18 – 24 let. Žena se získávala za peníze a často se sňatek uzavíral bez toho, že by se snoubenci předem znali. Před svatbou byla doba zasnoubení, která trvala přibližně jeden rok.⁵⁴ Zasnoubení bylo závazné téměř jako svatba a pokud se muž rozhodl zasnoubení zrušit, mohl od něho otec nevěsty požadovat i dvojnásobek věna.

I když se snoubenci často vůbec neznali, existovala i spokojená a šťastná manželství. Říkalo se, že pokud muž a žena žijí v harmonii, přebývá s nimi Šechiná – Boží přítomnost. Talmud nabádal muže, aby svou ženu ctil a miloval jako sebe sama, protože díky ní zakouší jeho dům požehnání. Manželé by si měli být navzájem partnery.⁵⁵

⁵¹ *Micvá* je náboženské přikázání, které musí každý Žid dodržovat; muž od 13 let a žena od 12 let. V Tóře je celkem 613 přikázání (*micvot*), z toho je 365 záporných - stejný je počet dnů v roce a 248 kladných - stejně, jako je částí lidského těla. (srov. SLÁDEK, P.; *Malá encyklopedie rabínského judaismu*, s. 151.).

⁵² HOCHMANN, F.; *Láska v Písni nejkrásnější*, s. 120.

⁵³ Byl to například prorok Jeremiáš, který zůstal svobodným na příkaz samotného Hospodina.

⁵⁴ Srov. RYŠKOVÁ, M.; *Doba Ježíše Nazaretského*, s. 150.

⁵⁵ Srov. COHEN, A.; *Talmud pro každého*, s. 210.

Také v mudroslovných knihách je soužití mezi mužem a ženou častým tématem a je vše doporučováno a chváleno. Sirachovec k manželství říká: „*Přítel nebo druh je vítán v kterýkoli čas, ale nad to obojí je soužití ženy s mužem.*“ (Sir 40,23) Avšak ví, že ne každé manželství musí být spokojené a chváli, když v manželství panuje svornost: „*Tři věci se mi líbí a prohlašuji je za ozdobu před Hospodinem i lidmi: svornost bratrů, přátelství mezi bližními a ženu s mužem, když se vzájemně snášejí.*“ (Sir 25,1) nebo „*Neopouštěj moudrou a dobrou manželku, neboť její půvab je nad zlato.*“ (Sir 7,19)

Ten, kdo nevstoupil do manželství, neměl vážnost před lidmi a ztrácel důvěru. Uzavření manželství bylo natolik důležité, že kvůli tomu směl člověk prodat i svitek Tóry. Další jediný možný důvod byl pro dosažení vzdělání.⁵⁶ Sirachovec přirovnává člověka, který se neoženil k ozbrojenému lupiči; říká o něm: „*Kde není plot, tam bude majetek rozkraden, kde není žena, tam bude muž naříkat a bloudit. Kdo by důvěřoval ozbrojenému lupiči, který se potuluje od města k městu? Právě tak se nevěří člověku, který nemá domov a přenocuje tam, kde ho zastihne soumrak.*“ (Sir 36,25-27)

Pro uzavírání manželství však platila také přísná pravidla. Byly zakázány sňatky v přímé linii (rodiče, děti, vnuci), také mezi sourozenci, vlastními i nevlastními, dále se sourozenci rodičů (strýc nebo teta). Přesně jsou tato pravidla uvedena v Lv 18. Za sexuální styk mezi takovými příbuznými hrozily těžké tresty, dokonce i trest smrti.⁵⁷ Nejtěžší trest hrozil i za homosexuální vztah.⁵⁸

3.1. Manžel, jeho povinnosti a práva

Dříve než se muž rozhodl oženit, musel mít zaměstnání, aby byl schopen svou rodinu zabezpečit a nebyl na nikom závislý, ani na své manželce. V Tóře je stanoveno pořadí, aby muž nejdříve postavil dům, potom zasadil vinici a teprve pak se oženil (Dt 20,5-7). Talmud dokonce tvrdí, že když se muž ožení pro peníze, tak jeho děti budou

⁵⁶ Srov. Tamtéž, s. 207.

⁵⁷ Srov. Lv 20,10-21.

⁵⁸ „*Kdyby muž spal s mužem jako s ženou, oba se dopustili ohavnosti; musejí zemřít, jejich krev padni na ně.*“ (Lv 20,13).

mít špatnou pověst. Sirachovec k tomu říká: „*Muž, který se nechá živit ženou, musí počítat s hádkami, nestoudností a urážkami.*“ (Sir 25,22)

Na rozdíl od ženy měl muž možnost si manželku zvolit. Volba ženy byla vážná věc a Talmud proto doporučuje opatrnost při výběru, dokonce uvádí některá doporučení, podle kterých si má muž manželku vybírat. Varuje například před velkým věkovým rozdílem.⁵⁹ I muž si měl uvědomovat vážnost při výběru ženy, protože: „*To znamená, že po Bohu, který neodvolatelně bude vždycky stát na prvním místě, bude hned na druhém místě stát žena, kterou muž přijal z rukou Božích ...*“⁶⁰ Muž si neměl brát ženu, pokud ji nejdříve neviděl, aby pak na ní neshledal něco odpudivého. Talmud také poukazuje na dědičnost a kvůli budoucím potomkům radí muži dbát při výběru i na to, jestli se k němu žena hodí vzhledem, aby jejich děti nebyly příliš vysoké nebo naopak malé, světlé nebo tmavé... Také se velmi doporučovalo získat dceru učence, aby měl muž jistotu, že v případě jeho smrti budou jeho děti vzdělané.⁶¹ Sirachovec to shrnuje tvrzením: „*Žena si vezme kohokoli za manžela, ale pro muže není dívka jako dívka.*“ (Sir 36,21)

Muž, který se oženil, zůstával v otcovském domě, dál se podřizoval otci a s ním i jeho žena a jejich děti. Manželství bylo stvrzeno, zaplatil-li ženich příslušný obnos (*mohar*) otci nevěsty⁶² a tím se stal jejím pánem, vlastníkem, baalem, ale i ochráncem. Měl dokonce právo zrušit sliby, které žena dala Bohu, ale on – její manžel s nimi nesouhlasil, a to i bez jejího souhlasu.⁶³ Přesně je to ustanoveno v Tóře tak, že pokud muž slyšel slib nebo závazek vyřčený ženou, musel ho zrušit ještě týž den, kdy ho slyšel. Jestliže tak neučinil, zůstal slib nebo závazek platný.⁶⁴ Manželství bylo natolik ceněno, že po svatbě měl muž právo na to, aby se rok radoval se svou ženou, nebyl poslán do války, ani mu nebyly svěřovány žádné úkoly.⁶⁵

⁵⁹ Srov. COHEN, A.; *Talmud pro každého*, s. 209.

⁶⁰ BIČ, M.; *Výklady ke Starému zákonu V.*, s. 168.

⁶¹ Srov. COHEN, A.; *Talmud pro každého*, s. 209.

⁶² Byla to jakási náhrada za ztrátu pracovní síly, kterou nevěsta představovala ve své velkorodině; nebyla to koupě v pravém slova smyslu. (srov. HOCHMANN, F.; *Láska v Písni nejkrásnější*, s. 121) Mohar nemusel být zaplacen jen v penězích, ale třeba v naturálních nebo formou služby. (srov. SCHWARTZ, M.; *Láska v bibli*, s. 55- 56).

⁶³ Srov. HOCHMANN, F.; *Láska v Písni nejkrásnější*, s. 120-121.

⁶⁴ Srov. Nu 30,7-16.

⁶⁵ Srov. Dt 24,5.

V mudroslovných knihách není popisováno, jaký by měl být dobrý nebo ideální manžel, jak je tomu v případě ženy. Uvádějí se v nich jen nějaká doporučení o chování vůči ženě: „*Nežárli na vlastní ženu, a sám sobě na škodu ji neuč špatným způsobům. Nepoddávej se ženě celou svou duší, aby ona nakonec neovládla tebe.*“ (Sir 9,1-2) Sirachovec také varuje před zbytečnou důvěřivostí vůči manželce, se kterou si muž nerozumí, a ke které nemá dobrý vztah: „*Máš-li manželku podle svého srdce, nevyháněj ji! Té ovšem, kterou nemáš rád, se nesvěřuj.*“ (Sir 7,26)

Jako měl muž možnost si ženu vybrat, měl i právo ji propustit. Stačilo, když na ní shledal něco „odporného“. Žena toto právo neměla.⁶⁶ Co je míněno slovem „odporné“, není nijak blíže ujasněno. Snad to znamenalo, že žena neplnila své povinnosti, ale mohl to být i mnohem nevýznamnější důvod. Sirachovec se k tomuto staví naprosto nekompromisně a razantně: „*Nenechávej vodu volně vytékat a zlou ženu volně jednat! Nejde-li s tebou ruku v ruce, odetni ji od svého těla.*“ (Sir 25,25-26) Na druhé straně však radí k uvážlivosti a opatrnosti při rozhodování se o propuštění ženy: „*Neopouštěj moudrou a dobrou manželku, neboť její půvab je nad zlato.*“ (Sir 7,19) Propuštění proběhlo tak, že muž napsal rozlukový list, odevzdal ho ženě a vykázal ji z domu. Musel pak ještě ženě vyplatit věno, které do manželství přinesla. Tím byla celá záležitost vyřešena. Pro muže to však nebyla nijak laciná záležitost, protože vyplatil zapuzené ženě její věno a pokud se chtěl znovu oženit, musel samozřejmě zaplatit otcí druhé ženy.

Existovaly i případy, kdy muž ženu zapudit nemohl. Pokud znásilnil nebo svedl pannu, která nebyla zasnoubena, musel zaplatit mohar a dívku si vzít za manželku. Po celý zbytek života se s ní nemohl rozvést. Pro znásilněnou dívku to byl způsob ochrany, aby nebyla odstrkována a zbavena možnosti uzavření sňatku.⁶⁷ Také v případě, kdy by muž falešně obvinil ženu z předmanželské nevěry a to by se ukázalo být nepravdivé, nesměl ji do konce života propustit a navíc musel jejímu otcí zaplatit pokutu.⁶⁸

⁶⁶ Jen zcela vzácně a z opravdu vážného důvodu mohla žena přijít za staršími města a přednést jim svoji žádost. Ti se pak, když uznali za vhodné, snažili přesvědčit manžela, aby rozlukový list napsal.

⁶⁷ Srov. SCHWARTZ, M.; *Láska v bibli*, s. 51.

⁶⁸ Srov. Dt 22,13-19.

3.2. Žena, její postavení

Postavení ženy v tehdejší patriarchální společnosti nebylo nijak záviděníhodné. Nemůže být ani řeč o rovnoprávnosti, zamýšlené Bohem při stvoření, jak nám to popisuje kniha Genesis: „*Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím, jako muže a ženu je stvořil.*“ (Gn 1,27)

Židovská dívka byla považována za dospělé ve dvanácti letech. Do té doby byla pod autoritou otce,⁶⁹ pak byla většinou provdána a autoritu nad ní převzal její manžel. Vdaná žena mohla vyjít na veřejnost jen se závojem na hlavě, který jí překrýval i obličej a nemohla se účastnit veřejného života. Při hostinách byly ženy odděleny od mužů, stejně tak i v synagogách byla místa vyhrazena pro ženy odděleně od mužů.⁷⁰ Když přišli hosté, nesměla s nimi stolovat, ale mohla jen naslouchat ve vedlejší místnosti. Každý zbožný Žid děkoval denně v modlitbě, že se nenarodil jako pohan, rolník nebo jako žena.⁷¹ Talmud zase uvádí verzi, že muž musí denně pronášet požehnání za to, že je Izraelitou, není ženou a není nevzdělcem. Tím vyjadřuje vděčnost, protože na rozdíl od ženy má privilegium studovat a naplňovat příkazy Tóry.⁷²

Přestože nám kniha Genesis říká, že muž opustí své rodiče a přilne ke své ženě, bylo to v tehdejší izraelské společnosti právě naopak. Obvykle žena po svatbě následovala manžela do jeho otcovského domu, aby se tam připojila k jeho rodině. Byla svému muži ve všem podřízena, musela ho kamkoliv následovat, dokonce i do otroctví.⁷³ Hlavním posláním ženy bylo rodit děti, vychovávat je a starat se o domácnost. Úctu si mohla žena zajistit především jako matka, zvláště matka synů. Jelikož na ženě spočívala veškerá odpovědnost a starost o domácnost, neměla tedy povinnost navštěvovat synagogu nebo studovat Zákon, ani se účastnit veřejných bohoslužeb. To ovšem neznamená, že jí to bylo

⁶⁹ Pokud otec zemřel, jeho postavení převzal nejstarší syn, případně jiný mužský příbuzný.

⁷⁰ Podle některých názorů by společným sezením mužů se ženami byla rušena patřičná pozornost.

⁷¹ Srov. CÍSAŘ, I.; *Žena v písmu svatém*, s. 70 – 71.

⁷² Srov. COHEN, A.; *Talmud pro každého*, s. 204.

⁷³ Otroctví bylo v Izraeli běžným jevem. Dokonce i členové vlastního národa se mohli ocitnout v otroctví, pokud neplatili dluhy, či se z nějakého důvodu sami prodali, například otec mohl prodat do otroctví svou dceru. Pro tato otroctví platila přesná pravidla, viz Ex 21,1-11.

zakázáno, pouze neměla tyto povinnosti, protože celý její život měl být službou Bohu. Především ona odpovídala za prvotní rozvíjení náboženské výchovy u dětí.⁷⁴

Žena musela každodenně vykonávat určité činnosti, k nimž patřilo především mletí mouky na pečení chleba. Chléb byl hlavní potravinou, proto mletí mouky zabralo ženě i několik hodin. Další činností bylo samotné pečení chleba,⁷⁵ ke kterému patřilo i nošení dříví na oheň, s čímž musely pomáhat i děti. Dále žena vařila jedno teplé jídlo za den, zpracovávala mléko, předla a tkala. Také bylo povinností ženy nosit vodu, což byla jediná možnost, kdy mohla odejít z domu. U studny měla příležitost setkat se s jinými ženami a popovídat si, ale také to byla možnost k seznámení s mužem.⁷⁶

O ženě se v mudroslovných knihách píše hodně, ať už je to žena dobrá nebo špatná. Písmo svaté dokazuje, že ve všech dobách byly ženy, které znamenaly požehnání pro svého manžela, ale byly i ženy zlé a před těmi jsou muži varováni. Přestože žena byla svému muži ve všem podřízena, bylo zřejmé, že měla na svého muže a celou rodinu velký vliv.⁷⁷ V Talmudu se uvádí, že dobrá je hlavně žena, která se snaží na svého muže a své syny působit tak, aby se více věnovali studiu Tóry, což jí není přáno pro množství povinností. Také se zde uvádí příklad o zbožném muži, který měl zbožnou ženu, ale protože neměli děti, rozvedli se. On si pak vzal ženu bezbožnou a ona z něho učinila také bezbožníka, zatímco jeho první žena si pak vzala bezbožníka a učinila z něho spravedlivého muže.⁷⁸

Sirachovec nabízí pohled na ženu z více stran. I když se zdá, že žena byla jen majetkem svého muže a neměla velkou cenu, některé texty ukazují na úctu a obdiv, kterého se ženě dostávalo. Láska v manželství byla vždy vítána a doporučována. Sirachovec upozorňuje na krásu i dobrou povahu ženy, čehož by si měl muž vážit a tvrdí, že nic lepšího nemůže muž dostat. Popisuje, jaké blaho a radost může způsobit muži dobrá žena: „*Blaze*

⁷⁴ Srov. DE VRIES, S. P.; *Židovské obřady a symboly*, s. 17.

⁷⁵ Chléb měl tvar placky, která se pekla buď na rozžhaveném plochem kameni, nebo na kovové desce, pod kterou se rozdělával oheň; tímto způsobem se pekly nekvašené chleby. Další možností bylo pečení v peci, kde se pekly jak chleby nekvašené, tak i kvašené.

⁷⁶ Srov. RYŠKOVÁ, M.; *Doba Ježíše Nazaretského*, s. 157-158.

⁷⁷ Například Rebeka ovlivnila syna Jáкова, kterého měla raději, aby lstí získal od svého otce Izáka požehnání, které patřilo jeho bratru Ezauovi. (srov. Gn 27).

⁷⁸ Srov. COHEN, A.; *Talmud pro každého*, s. 205.

manželovi dobré ženy, počet jeho dnů bude dvojnásobný. Statečná žena působí svému muži radost, naplní jeho léta pokojem. Dobrá žena je dobrý podíl; za podíl ji dostanou ti, kdo se bojí Hospodina.“ (Sir 26,1-3) Až překvapivě něžně chválí Sirachovec přednosti a půvab ženy, dokonce uvažuje i o její duši a přirovnává ji k vycházejícímu slunci. Tvrdí, že taková žena je darem od Hospodina: *„Půvab ženy je potěšením pro jejího muže a její schopnosti osvěžují jeho kosti. Darem od Hospodina je žena tichá, ničím nelze zaplatit její ukázněnou duši. Nad všechn půvab je cudnost ženy, čistota její duše se nedá ničím vyvážit. Jako slunce vycházející na výsostech Hospodinových je krása dobré ženy ve spořádaném domě. Jako lampa svítící na posvátném svícnu je půvabná tvář na ztepilé postavě. Jako zlaté sloupy na stříbrném podstavci jsou ladné nohy na pevných chodidlech.*“ (Sir 26,13-18) Dále ještě Sirachovec znovu o dobré ženě říká: *„Krása ženy rozjasňuje tvář muže a předčí vše, po čem muž touží. Má-li laskavý a mírný jazyk, nikdo z lidí nemůže být šťastnější než její muž. Kdo si bere takovou ženu, začíná mít jmění, pro sebe pomoc, oporu a odpočinutí.*“ (Sir 36,22-24)

Na druhé straně velice ostře a nekompromisně odsuzuje špatné vlastnosti ženy a varuje před takovou ženou. Ukazuje, že některé ženy dovedly i přes své podřadné postavení udělat muže nešťastným. Kritizuje ženu zlou, hašteřivou, zachmuřenou, špatnou, takovou ženu, která ztrpčuje život muže a činí ho nesnesitelným. Vyjadřují to dost jasně tato ostrá slova: *„Raději budu bydlet se lvem a drakem než bydlet se zlou ženou. Zášť ženy znetvořuje její vzhled, chmuří svou tvář jako medvědice. Když její muž zasedne se svými druhy, neudrží se a vzdychá roztrpčením. Každá špatnost je malá proti špatnosti ženy; ať ji stihne úděl hříšníka. Čím je výstup písčítým svahem pro nohy starce, tím je pro tichého muže povídavá žena.*“ (Sir 25,16-20) Jaký důsledek má pro muže život s takovou ženou můžeme číst o tři verše dále: *„Pokořené srdce, sklíčená tvář a rána do srdce, to vše je zlá žena; malátné ruce a ochablá kolena působí žena, která neoblažuje svého muže.*“ (Sir 25,23) Zřejmě nebyly nijak výjimečné ani ženy holdující alkoholu a ženy cizoložnice, které dělaly ostudu svému manželovi a celé své rodině, protože i o takových ženách se Sirachovec zmiňuje a je odsuzuje slovy: *„Zlá žena, to je špatně upevněné volské jho, kdo ji chce ovládnout, je jako ten, kdo chytá štíra. Opravdu pobuřující je podnapilá žena, ta svou hanbu ani neukrývá. Smilná žena se pozná podle vyzývavých pohledů, podle záblesku svých očí.*“ (Sir 26,7-9)

Také v knize Job nacházíme důkaz o ženě, která znamená pro muže nebezpečí a doslova se jej pokouší odvrátit od Boha v nejtěžších chvílích jeho života, místo toho, aby se ho snažila podporovat a upevňovat jeho víru v Boha. O této ženě je psáno: „*Jeho žena mu však řekla: „Ještě se držíš své bezúhonnosti? Zlořeč Bohu a zemři.“*“ (Jb 2,9) Taková žena nemůže být pro muže oporou a pomocnicí, ale spíše zkázou.

Mohlo by se zdát, že žena ve Starém zákoně je jenom podřadný mužův majetek, ale po přečtení chvalozpěvu na ženu v knize Př 31,10-31 vidíme i úctu a obdiv k dobré ženě, která vytváří teplo domova. Jsou zde opěvovány dobré vlastnosti ženy, jako je pracovitost, poctivost, ochota pomoci, moudrost, vlídnost a bohabojnost. Není to však chvalozpěv na nějakou podřadnou chudinku, ale na moudrou a rozhodnou ženu. Tento chvalozpěv zní:

*„Ženu statečnou kdo nalezne?
Je daleko cennější než perly.
Srdce jejího muže na ni spoléhá a nepostrádá kořist.
Prokazuje mu jen dobro a žádné zlo po celý svůj život.
Stará se o vlnu a o len,
pracuje s chutí vlastníma rukama.
Podobna obchodním lodím zdaleka přiváží svůj chléb.
Ještě za noci vstává
dát potravu svému domu a příkazy služkám.
Vyhledne si pole a získá je,
z ovoce svých rukou vysází vinici.
Bedra si opáše silou a posílí své paže.
Okusí, jak je dobré její podnikání.
Její svítilna nehasne ani v noci.
Vztahuje ruce po přeslenu,
svými prsty se chápe vřetena.
Dlaň má otevřenou pro utištěného
a ruce vztahuje k ubožáku.
Nebojí se o svůj dům, když sněží,
celý její dům je oblečen do dvojího šatu.*

*Zhotovuje si přikrývky.
Z jemného plátna a šarlatu je její oděv.
Uznáván je v branách její manžel,
když zasedá se staršími země.
Zhotovuje plátno na prodej a pásy dodává kupci.
Síla a důstojnost je jejím šatem,
s úsměvem hledí vstříc příštím dnům.
Její ústa promlouvají moudře,
na jazyku mívá vlídné naučení.
Pozorně sleduje chod svého domu a chleba lenosti její.
Její synové povstávají a blahorečí jí,
též její manžel ji chválí:
„Statečně si vedly mnohé dcery,
ale ty je všechny předčíš.“
Klamavá je libeznost, pomíjivá krása;
žena, jež se bojí Hospodina, dojde chvály.
Dejte jí z ovoce jejích rukou,
ať ji chválí v branách její činy!“ (Př 31,10-31)*

Ve Starém zákoně se často setkáváme s pojmy čistota a nečistota. Tyto pojmy mají ovšem dvojí charakter. Mravní čistota znamená dokonalost a svatost, netýká se jen pohlavní oblasti a smilstva. Kultovní čistota znamená, že člověk je způsobilý předstoupit před Hospodina. Různé věci člověka znečišťovaly, např. malomocenství nebo dotyk mrtvoly.⁷⁹ O tom, co všechno člověka znečišťuje, a také o pravidlech pro očišťování můžeme číst v Tóře, například v knize Leviticus. Žena měla ve svém životě častá období, kdy byla považována za nečistou. Z dnešního pohledu nám to může připadat nepochopitelné a ponižující, ale pro Židy to bylo samozřejmostí, kterou stanovoval Zákon. Po porodu byla žena nečistá podle toho, jestli se jí narodil syn nebo dcera. Když porodila chlapce, byla nečistá čtyřicet dní. Jestliže se jí narodila dcera, byla nečistá osmdesát dní. Přesná pravidla pro očišťování najdeme v Lv 12,1-8. Je zřejmé, že už od narození byl

⁷⁹ Srov. HRBATA, J.; *Klíč ke Starému zákonu*, s. 174.

výrazně vnímán rozdíl mezi mužem a ženou, protože po narození dcery trvala nečistota ženy dvojnásobnou dobu. Nečistá byla žena i v době menstruace a s ní každý, kdo by se jí dotkl.⁸⁰ V tyto dny nesměly ženy ani přistupovat ke chrámu, jak dosvědčuje Flavius: „Kolem obvodu chrámu byla čtyři sloupořadí a podle zákona střežila každé sloupořadí zvláštní stráž. Do vnějšího sloupořadí směli vstupovat i cizinci, zakázáno to bylo pouze ženám v době, kdy měly měsíčky.“⁸¹

3.3. Monogamie nebo polygamie?⁸²

Z knihy Genesis vyplývá, že při stvoření světa počítal Hospodin s jednou ženou pro jednoho muže. Píše se v ní: „A Hospodin Bůh utvořil z žebra, které vzal z člověka, ženu a přivedl ji k němu.“ (Gn 2,22) Dále se tam říká: „Proto opustí muž svého otce i matku a přilne ke své ženě a stanou se jedním tělem.“ (Gn 2,24) Není tu napsáno, že Hospodin utvořil pro člověka ženy, ani to, že muž přilne ke svým ženám, se kterými se pak stanou jedním tělem. Přestože je ve Starém zákoně upřednostňována monogamie, není polygamie zakazována; není sice doporučována, ale je dovolena a všeobecně přijímána.⁸³ Ospravedlňovalo ji především plození co největšího počtu potomstva. Dá se předpokládat, že z ekonomických důvodů se mnohoženství praktikovalo spíše u zámožnějších lidí než u lidí v chudých poměrech. Vždyť už „pořízení“ více žen nebylo pro muže levnou záležitostí a musel dobře zvážit, jestli je schopen jim i dětem, které by s nimi měl, zajistit slušné živobytí. Obyčejní lidé tedy měli většinou jednu nebo dvě ženy, více žen si mohli dovolit movitější muži. Mnoho manželek si mohli dovolit králové nebo vládcové,⁸⁴ ale Zákon je před množstvím žen varuje: „Také ať nemá mnoho žen, aby se jeho srdce neodvrátilo od Boha. Ani stříbra a zlata ať nemá příliš mnoho.“ (Dt 17,17)

V mudroslovné literatuře se také počítá s monogamií. Nepíše se v ní o více ženách pro jednoho muže, ale vždy se mluví o ženě v jednotném čísle. Krásně to doporučuje Kazatel: „Užívej života se ženou, kterou sis zamiloval, po všechny dny svého pomíjivého

⁸⁰ Srov. BALABÁN, M.; *Jímavé portréty biblických žen*, s. 21.

⁸¹ FLAVIUS, J.; *O starobylosti Židů*, s. 68.

⁸² Monogamie – muž žije s jednou ženou; polygamie – muž může mít dvě a více žen.

⁸³ Podle knihy Genesis začala polygamie od Lámecha, který *pojal* dvě ženy, Ádu a Silu (kap. 4). Lámech byl otcem Noeho.

⁸⁴ Např. Šalamoun měl sedm set kněžen a tři sta ženin (srov. 1Kr 11,3).

života. To ti je pod sluncem dáno po všechny dny tvé pomíjivosti, to je tvůj podíl v životě při tvém klopotném pachtění pod sluncem.“ (Kaz 9,9) Ani Sirachovec nedoporučuje, aby muž vyhledával více žen, ale právě naopak k tomu říká: „*Blaze tomu, kdo bydlí s rozumnou ženou, ...*“ (Sir 25,8a)

Tam, kde bylo více žen a tím i více nevlastních sourozenců, často vládla nevraživost, závist a žárlivost. Polygamie většinou znamenala problémy a těžkosti, často vedla ke hříchu a zločinu. Například Gedeón měl mnoho žen a s nimi sedmdesát synů, také měl jednu ženinu a ta mu dala syna Abímeleka, který povraždil všech sedmdesát nevlastních bratrů.⁸⁵ O postavení ženin vůči manželkám neexistují přesné údaje, ani zákony. Je možné a pravděpodobné, že ženiny pocházely z nižších vrstev obyvatelstva, měly nižší postavení než manželky a svého manžela mohly svobodně opustit.⁸⁶ Muž měl možnost brát si také ženy z válečných zajatkyň, ovšem musel dodržovat určitá pravidla, která mu stanovoval zákon.⁸⁷ Také si muž mohl brát své otrokyně, aniž by se ptal na jejich souhlas. Pro otrokyni to však byla i příležitost, jak si zlepšit postavení, hlavně v případě, že porodila svému pánovi potomka.

Žena sama mohla nabídnout manželovi svou služku, zvláště tehdy, když sama byla neplodná. Bylo časté, že mezi více ženami vládla žárlivost, nesvár a intriky. Zcela přirozeně měl muž ke každé z žen jiný vztah. Některou miloval více než ostatní nebo syna jedné upřednostňoval před ostatními potomky. Situace nemilované ženy nebyla jistě nijak příjemná. V knize Přísloví také čteme silná slova: „*Pod třemi věcmi se chvěje země a čtyři nemůže unést: otroka, který kraluje, blouda, který se přesytí chlebem, vdanou ženu, která není milována, a služku, která vyžene svou paní.*“ (Př 30,21-23) Ženy mezi sebou soupeřily o manželovu přízeň a nebylo ani výjimečné, že se snažily prosadit v dědických záležitostech svoje syny na úkor ostatních. Zvláště velké utrpení a ústrky zažívala od ostatních žen ta, která svému muži nedala potomka. I Sirachovec vidí v žárlivosti bolest, když říká: „*Z ženy, která žárlí na jinou, však bolí srdce a pochází žal. Na tom všem je spoluúčasten bič jazyka.*“ (Sir 26,6)

⁸⁵ Srov. Sd 9.

⁸⁶ Srov. DOUGLAS, J. D.; *Nový biblický slovník*, s. 580.

⁸⁷ Srov. Dt 21,10-14.

3.4. Věrnost a nevěra

Ze všeho nejdůležitější je pro Izraele věrnost Hospodinu, od níž by se mělo odvíjet veškeré lidské jednání. Sám Hospodin vyzývá izraelský národ k věrnosti a zachování příkázání. Říká o sobě, že je Bůh „žárlivě milující“ a varuje před uctíváním bohů jiných národů. Milovat Hospodina celým srdcem je první a největší příkázání.⁸⁸ Člověk se má vyhýbat všemu, co od Hospodina odvádí. Sirachovec ve druhé kapitole vybízí k této věrnosti za každou cenu. Odvolává se na předky, na dávná pokolení a říká: „*Pohleďte na dávná pokolení a vizte: Kdo důvěřoval Hospodinu a byl zahanben? Kdo setrval v bázni před ním a byl opuštěn? Kdo ho vzýval a on ho opominul? Vždyť Hospodin je plný slitování a milosrdný, odpouští hříchy a zachraňuje v čas soužení.*“ (Sir 2,10-11) Naproti tomu varuje před nečekaným příchodem Hospodina. Táže se, co udělá ten, kdo není připraven na toto setkání: „*Běda vám, kteří jste ztratili vytrvalost: co uděláte, až vás Hospodin navštíví?*“ (Sir 2,14) Kniha moudrosti slibuje blaženost a odměnu pro toho, kdo vytrvá věrně při Hospodinu a nijak se nezpronevěří, kdo i v těžkostech a útrapách zůstane Hospodinu věrný. Pro takového člověka slibuje dokonce podíl od Hospodina: „*Blaze ženě neplodné, která je bez poskrvny, když nepoznala lože hříchu, získá plod při navštívení duší. Blaze i kleštěnci, který se nedopustil nepravosti svou rukou ani nezamýšlel nic zlého proti Hospodinu; dostane zvláštní odměnu za svou věrnost a nejžádoucnější úděl v Hospodinově chrámu.*“ (Mdr 3,13-14)

Jedním z možných způsobů, jak odklonit své srdce od Hospodina, bylo smíšené manželství, proto si měl muž vybírat dívku ze stejného kmene. Ve Starém zákoně jsou četná ustanovení a varování pro Izraelity, aby neuzavírali manželství s příslušníky některých národů,⁸⁹ a tím se nevystavovali nebezpečí, že přejdou k jejich bohům. Mojžíšův zákon toto jasně zakazuje a nekompromisně varuje před Božím hněvem: „*...nespřízníš se s nimi, svou dceru neprovdáš za syna někoho z nich ani jeho dceru nevezmeš pro svého syna. To by odvrátilo tvého syna ode mne, takže by sloužili jiným bohům. Hospodin by proti vám vzplanul hněvem a rychle by tě vyhladil.*“ (Dt 7,3-4) Bible nám ukazuje příklady

⁸⁸ Srov. Dt 6.

⁸⁹ Byli to především obyvatelé Kenaanu, kteří žili na tomto území při příchodu Izraelitů, dále Amónci a Moábci, jejichž původ byl odvozen ze spojení Lotových dcer s jejich otcem. (srov. SCHWARTZ, M.; *Láska v bibli*, s. 81-82).

odklonu od Hospodina skrze smíšená manželství. Například už výše zmiňovaný Šalamoun měl mnoho žen cizinek, které (i přes jeho věhlasnou moudrost) odklonily jeho srdce od Hospodina a on potom stavěl posvátná návrší jejich bohům. Hospodin pak vzplanul proti Šalamounovi hněvem a potrestal ho.⁹⁰ Pojmenování „cizí žena“ nebo „cizinka“ se dost často objevuje i v mudroslovných knihách. Tím byly pravděpodobně myšleny ženy okolních pohanských národů, pro něž bylo běžné pořádat kultovní orgiastické slavnosti.⁹¹ I Sirachovec připomíná Šalamounovu nevěru; přestože nejdříve chválí jeho velikost a moudrost, připomíná pak jeho pochybení a důsledek jeho nevěry pro další potomstvo: *„Měl jsi však slabost pro ženy a dovolil jsi jim, aby vládly tvým tělem. Poskrvnil jsi tak svou slávu a způsobil úhonu svému potomstvu; přivolal jsi Boží hněv na své děti a zavínil, že bolestně truchlily nad tvou pošetilostí.“* (Sir 47,19-20) V Písmu svatém je společenství mezi Bohem a jeho lidem přirovnáváno k manželství, např. u proroka Ozeáše, proto i nevěrnost Bohu je nazývána cizoložstvím.⁹²

O nevěrnosti vůči Bohu můžeme číst i v Knize moudrosti. Zabývají se jí zvláště kapitoly 13-15, kde se mimo jiné dočteme: *„Vždyť počátkem nemravnosti je vymyšlení model, a jejich vytváření je zkázou života. Nebyly od počátku ani nepotrvají navěky. Přišly na svět z lidských pověr, a proto je čeká rázný konec.“* (Mdr 14,12-14)

3.5. Cizoložství muže

V Desateru, které dal Hospodin skrze Mojžíše svému lidu, je jasně stanoveno „nezcizoložíš“. Je zakázána dokonce i touha, jak je uvedeno v desátém přikázání. A právě toto desáté přikázání upřesňuje, jak Izrael chápal cizoložství; bylo to porušení vlastnictví jednoho muže jiným mužem, protože žena byla majetkem manžela. Žena je tedy uvedena mezi ostatním vlastnictvím muže, po kterém je zakázáno toužit: dům, pole, otrok, ...⁹³ Byl tedy velký rozdíl mezi nevěrou muže a nevěrou ženy. Muž se dopustil cizoložství, pokud se

⁹⁰ Srov. 1Kr 11,1-13.

⁹¹ Srov. BIČ, M.; *Výklady ke Starému zákonu V.*, s. 150.

⁹² Srov. HRBATA, J.; *Klíč ke Starému zákonu*, s. 197.

⁹³ Srov. Dt 5,21.

stýkal s vdanou ženou nebo zasnoubenou dívkou,⁹⁴ kdežto žena byla obviněna z cizoložství při každém styku s mužem mimo manželství. Muž měl samozřejmě více možností ke styku se ženami, např. s otrokyní; pokud to byla otrokyně někoho jiného, musel potom obětovat berana. Styk s nezadanou dívkou také nebyl považován za cizoložství (musel si ji ovšem vzít za manželku a nemohl ji nikdy propustit). Další možností byly nevěstky, nebylo to sice společensky žádoucí, ale ani zavrhané.⁹⁵ Sirachovec se vyjadřuje o nevěstkách nelibě a rozhodně nedoporučuje styk s nimi. Varuje: „*Vino a ženy připraví moudrého o rozum, a kdo se chytne nevěstek, ztratí všechny zábrany.*“ (Sir 19,2) Dokonce tvrdí, že by se měl člověk stydět za to „*...že vrháš pohledy po nevěstce ...*“ (Sir 41,22a) Kniha Přísloví také radí proti cizoložství a napomíná muže, aby se nedal zlákat vdanou ženou, ale jakoby tolerantněji se staví k nevěstkám, když říká: „*Nevěstce zaplatíš bochníčkem chleba, žena jiného však loví drahou duši.*“ (Př 6,26) Na jiném místě však toho, kdo vyhledává nevěstky, považuje za nemoudrého, protože rozhazuje jmění a takového člověka kritizuje: „*Kdo miluje moudrost, působí radost svému otci, ale kdo se přátelí s nevěstkami, mrhá majetek.*“ (Př 29,3)

Ze Starého zákona jasně vyplývá, že nevěra a cizoložství nebylo v tehdejší době ničím neobvyklým, jinak by se tu nevyskytovala taková množství různých textů nebo zákazů či varování na toto téma. Tóra i proroci varují před nevěrou a hrozí těžkými tresty; za modloslužbu i za nevěru manželskou. Cizoložství existovalo, i když za ně hrozil ten nejpřísnější trest - smrt, jak uvádí Tóra: „*Když bude přistižen muž, že ležel s vdanou ženou, oba zemřou: muž, který ležel se ženou, i ta žena. Tak odstraníš zlo z Izraele.*“ (Dt 22,22) Ani mudroslovné knihy se nevyhýbají tomuto tématu a důsledně napomínají, že smilstvo přivede člověka do záhuby. V Knize moudrosti se k tomu říká: „*Ale děti cizoložníků se nevydaří, símě nezákonného lože zajde.*“ (Mdr 3,16) a ještě: „*Hrozný konec čeká nevěrné pokolení.*“ (Mdr 3,19) Hospodin tedy netrestá jen toho, kdo se cizoložství dopustil, ale trest se vztahuje až na potomky, kteří se narodí z nezákonného spojení. U Sirachovce k tomu můžeme číst: „*Dědictví hříšného plemene zanikne a jeho potomstvo bude trvale zneuctěno hanbou.*“ (Sir 41,6)

⁹⁴ Zasnoubení bylo stejně závazné jako sňatek. Byla to předběžná dohoda, právně závazná pro obě strany. Zasnoubení byli považováni za manžele, ale až po „přivedení do domu“, kdy manžel přivedl ženu do svého domu, začalo jejich spolužití. (srov. SLÁDEK, P.; *Malá encyklopedie rabínského judaismu*, s. 204).

⁹⁵ Srov. SCHWARTZ, M.; *Láska v bibli*, s. 144.

Sirachovec upozorňuje na člověka, který neumí ovládat své vášně. Takovému člověku hrozí, že sama jeho vášně ho přivede ke smrti. Vyjadřuje to slovy: „*Duše rozpálená vášní je jako hořící oheň, nezhasne, dokud jím není pohlcena. Člověk, který smilní proti vlastnímu tělu, nepřestane, dokud ho oheň nestráví. Smilníkovi je každý chleba příjemný, nepoleví, dokud nezemře.*“ (Sir 23,17) Sirachovec také varuje člověka, který svou nevěru skrývá před lidmi, ale zapomíná na Hospodina a jeho vševědounost. Cizoložný člověk si v duchu říká: „*Kdo mě uvidí? Obklopuje mě tma a stěny mě ukřívají. Nikdo mě nevidí, tak čeho se bát? Nejvyšší na moje hříchy nevzpomene.*“ (Sir 23,19) Ale Hospodin nenechá takového člověka bez trestu a Sirachovec s jistotou tvrdí: „*Takový člověk bude potrestán na ulicích města, bude chycen tam, kde se toho nejméně naděje.*“ (Sir 23,21) Známým příkladem člověka snažícího se zatajit cizoložství za každou cenu je král David.⁹⁶ Ten se dokonce nezdráhal usmrtit manžela svedené ženy, aby celou věc utajil, ale jeho skutek byl zlý v Hospodinových očích a Hospodin Davida potrestal.

Sirachovec si je dobře vědom, jak je snadné podlehnout svodům a vášni, ale také ví, že je možné odolat a ovládat sám sebe s pomocí Hospodina. Ve své modlitbě mimo jiné prosí: „*Hospodine, Otče a Bože mého života, nedovol, aby se mé oči dívaly pohrdavě, a odvrát' ode mne žádostivost. Dychtění po ženě a po obcování s ní ať se mě nezmocní, nevydávej mě nestoudnému chťiči.*“ (Sir 23,4-6)

Krásnými slovy vybízí k věrnosti i kniha Přísloví, ve které je žena mládí přirovnávána k prameni vody; voda měla pro Izraele velkou hodnotu, protože jí lidé v poušti neměli dostatek a museli ji často přinášet ze vzdálenosti až několika kilometrů.⁹⁷ Čteme zde tedy: „*Pij vodu z vlastní nádrže, tu, jež vyvěrá z tvé studnice.*“ (Př 5,15) a dále: „*Bud' požehnan tvůj zdroj, raduj se z ženy svého mládí, z milované laně, z líbezné srny; její prsy ať tě vždycky opojují, kochej se v jejím milování ustavičně. Proč by ses kochal, můj synu, v cizačce, proč bys v náručí cizinku svíral?*“ (Př 5,18-20)

⁹⁶ Příběh Davida a Bat-šeby (ženy Urijáše Chetejského) najdeme v knize 2S 11.

⁹⁷ „*Vláha, která sestupuje z nebe a shromažďuje se ve studních a potocích, je nejpříhodnějším prostředkem k utišení žízně, odstranění špíny a uhašení ohně. Bez vody není života.*“ (LURKER, M.; *Slovník biblických obrazů a symbolů*, s. 302).

3.6. Cizoložství ženy

Na rozdíl od muže, který „jen“ porušil vlastnické právo jiného muže, byla cizoložná žena obviněna hned třikrát, jak dokazuje Sirachovec: „*Předně, že neuposlechla zákon Nejvyššího, za druhé, že se provinila na svém muži, za třetí, že smilnila v cizoložství a přivedla na svět děti od cizího muže.*“⁹⁸ (Sir 23,23) Jestliže byla žena podezírána svým mužem z nevěry, ať už se jí dopustila či nedopustila, musela podstoupit ponižující žárlivostní rituál - ordál, tzv. Boží soud. Muž přivedl ženu ke knězi, ten ji postavil před Hospodina a dal jí do rukou obětní dar žárlivosti. Žena stála před Hospodinem s rozpuštěnými vlasy na znamení pokání. Kněz připravil do hliněné nádoby hořkou vodu prokletí: nasypal do svaté vody prach z podlahy v příbytku. Potom kněz pronesl přísežnou kletbu: „*Ať s tebou Hospodin naloží uprostřed tvého lidu podle přísežné kletby! Hospodin ať způsobí, aby tvůj klín potratil a břicho ti nadulo. Ať tato voda prokletí vnikne do tvých útrob, aby ti břicho nadulo a tvůj klín potratil.*“ (Nu 5,21-22) Žena pak musela vypít hořkou vodu a tím se prokázala její vina nebo nevina.⁹⁹ Celý proces nám popisuje kniha Numeri v páté kapitole.

U dívky se počítalo s tím, že se bude vdávat jako panna. Pokud ji však muž po svatbě obvinil, že už před svatbou nebyla panna, museli její rodiče přinést důkaz o jejím panenství, což byla krev na košili nebo prostěradle ze svatební noci. Pak musel manžel, který ji neprávem obvinil zaplatit jejímu otci určitý obnos a ženu nesměl nikdy propustit. V opačném případě, když dívka nemohla prokázat svou nevinu, byla u vchodu do domu svého otce ukamenována.¹⁰⁰ Ani při znásilnění zasnoubené dívky to nebylo jednoznačné a pro dívku vždy příznivé, protože pokud ji muž znásilnil ve městě, byli oba ukamenováni. Dívka, protože nekřičela a muž za to, že ji ponižil, když patřila někomu jinému. Jestliže ke znásilnění došlo mimo město, zemřel jenom muž, protože se předpokládalo, že dívka

⁹⁸ Člověk, který se narodil z nezákonného spojení, byl nazýván *mamzér*. Nebyl to méněcenný člověk, ale pokud chtěl uzavřít sňatek, mohl to udělat jenom s jiným mamzérem nebo proselytou (konverze k judaismu). Potomek mamzéra byl zase mamzérem. V praxi nebylo prohlášení někoho za mamzéra časté, protože muselo být opravdu prokázáno, že sexuální chování rodičů porušuje zákon. Nestačilo pouhé podezření. (srov. SLÁDEK, P.; *Malá encyklopedie rabínského judaismu*, s. 144).

⁹⁹ Srov. BALABÁN, M.; *Jímavé portréty biblických žen*, s. 21.

¹⁰⁰ Srov. NOVOTNÝ, A.; *Biblický slovník*, s. 591.

křičela, ale nikdo ji neslyšel.¹⁰¹ Běžným trestem za cizoložství bylo kamenování, ale ve výjimečném případě, mohla být žena i upálena. To se stávalo, když se smilstva dopustila kněžská dcera, jak je uvedeno v knize Levitikus: „*Když se dcera některého kněze znesvětila smilstvem, znesvětila svého otce; bude upálena.*“ (Lv 21,9)¹⁰²

Mudroslovné knihy také často varují před „cizí ženou“, tedy ženou někoho jiného. Mohla by to být buď žena pohanských národů, obklopujících Izraele nebo záletná vdaná žena. Zvláště Sirachovec důrazně varuje před záletnou ženou: „*Nescházej se s ženou záletnou, abys nepadl do jejích osidel.*“ (Sir 9,3) Sirachovec věděl, že je třeba se takovým vztahům vyhýbat dříve, než bude pozdě a muž bude sveden krásou a půvabem vdané ženy. Podle Sirachovce je lépe být opatrný vůči každé ženě a s ženami jiných se ani neseznamovat, protože se v tom skrývá nebezpečí.¹⁰³ Radí: „*Odvrát' svůj zrak od půvabů žen, a neseznamuj se s krásou, která ti nepatří. Pro ženskou krásu se mnozí pomátli; jí se láska rozpaluje jako oheň. S provdanou ženou neseď u stolu a neoddávej se s ní pitkám při víně, abys náhodou nepodlehł jejímu kouzlu a tvá duše neupadla do záhuby.*“ (Sir 9,8-9)

Také Kazatel se tomuto tématu nevyhýbá a upozorňuje na to, že žena může být pro muže léčkou a ten, kdo si nedá pozor a nedbá na Hospodinův zákon, může na to doplatit. Kazatel přímo říká: „*A přicházím na to, že trpčí než smrt je žena, je-li léčkou, je-li její srdce síť a ruce pouta. Kdo je Bohu milý, unikne jí, hříšník jí však bude lapen.*“ (Kaz 7,26)

¹⁰¹ Srov. Dt 22,23-27.

¹⁰² Upálením chtěl potrestat i Juda svou snachu Tamar, když se dozvěděl, že je těhotná (srov. Gn 38,24).

¹⁰³ Srov. FLOSSMANN, K.; *Moudrost ve Starém zákoně*, s. 201.

4. Potomstvo

Plození a výchova potomstva bylo nesmírně důležitou náplní a cílem manželství. Potomstvo zaručovalo jednak pokračování rodu a současně naplňování Božího plánu spásy v dějinách Božího lidu.¹⁰⁴ Potomci naplňovali muže hrdostí. Děti, hlavně synové, byly považovány za požehnání od Hospodina a největší dar, jak můžeme číst v žalmech: „*Hle synové jsou dědictví od Hospodina, mzdou od něho plod lůna. Čím jsou šípy v ruce bohatýra, tím jsou synové zplození v mládí. Blaze muži, který jimi naplnil svůj toulec! Nebudou zahanbeni, až budou v bráně jednat s nepřáteli.*“ (Ž 127,3-5) Rodiče byli pro své děti představiteli tradice, kterou jim měli sdělovat. Jako první měli za úkol předávat svým potomkům víru v Boha.

V mudroslovných knihách se hodně mluví o synech i dcerách a o vzájemných vztazích mezi rodiči a dětmi. Na jedné straně je tu povinnost dětí ctít své rodiče, ale na druhé straně si museli být i rodiče vědomi toho, že podle nich budou od lidí posuzovány jejich děti a měli se snažit být svým dětem dobrým příkladem. I rodiče mohli být požehnáním nebo hanbou pro své potomky, jak o tom píše Sirachovec: „*Otcovo požehnání upevňuje domy dětí, matčino prokletí je vyvrací ze základů.*“ (Sir 3,9) nebo také: „*Člověk získává vážnost, když je ctěn jeho otec; je-li matka v nevážnosti, je to potupa dětí.*“ (Sir 3,11) Každý otec si měl dobře uvědomovat, že svým špatným chováním nedělá hanbu jen sobě, ale celé své rodině. A jeho děti, až dorostou, mu to budou připomínat a budou se za něho stydět. K tomu Sirachovec říká: „*Dědictví hříšného plemene zanikne a jeho potomstvo bude trvale zneuctěno hanbou. Otcí svévolníkovi budou jeho děti předhazovat, že jsou kvůli němu ostouzeny.*“ (Sir 41,6-7)

Ideálem pro každého otce mohl být zbožný a bezúhonný Jób, který na své potomky nezapomínal především před Bohem. Dobře věděl, že pro jeho děti je tím nejdůležitějším víra v Boha. Báł se, aby jeho synové neodpadli od Hospodina a ten se potom na ně nerozhněval. Pravidelně je tedy posvěcoval a přinášel za ně oběti, jak můžeme číst: „*Byl muž v zemi Úsu jménem Jób; byl to muž bezúhonný a přímý, báł se Boha a vystříhal se zlého. Narodilo se mu sedm synů a tři dcery... Jeho synové strojivali doma hodokvasy,*

¹⁰⁴ Lidé Starého zákona už očekávali příchod Mesiáše; to byl také jeden z důvodů, proč toužili hlavně po synovi.

každý ve svůj den, a zvali i své tři sestry, aby s nimi hodovaly a pily. Když uplynuly dny hodokvasu, Jób pro ně posílal a posvěcoval je. Za časného jitra obětoval oběti zápalné za každého z nich; říkal si totiž: „Možná, že moji synové zhřešili a zlořečili v srdci Bohu.“ Tak činil Jób po všechny dny.“ (Jb 1,1-5)

4.1. Synové a dcery

V patriarchální společnosti bylo žádoucí hlavně narození četných synů. Zvláště očekáván byl především prvorozený syn otce, který měl být pokračovatelem svého otce a v budoucnu zaujmout postavení pána domu. Prvorozený syn byl darem zasvěceným oltáři a tak, jako všechno prvorozené mužského rodu, musel být rodiči vykoupen od kněze.¹⁰⁵ Vykoupení se však nevztahovalo jen na nejstaršího syna otce, ale na prvorozeného syna každé ženy, která se tím stala prvorodičkou. Prvorozenectví se nevztahuje na dceru a nevztahuje se ani na syna, který nebyl schopen života a zemřel. Děti se pokládaly za života schopné až od jednoho měsíce.¹⁰⁶ Bylo zakázáno oslavovat narození dítěte, protože v období po narození převládaly obavy o život dítěte i matky. Porod představoval velké riziko. Mnoho dětí zemřelo již při porodu a jednoho roku se dožila zhruba polovina dětí. Čerstvě narozené dítě bylo omyto a potřeno solí, což je doloženo v Ez 16,4. V Talmudu se uvádějí různé procedury k resuscitaci novorozence.¹⁰⁷ V knize Exodus můžeme o prvorozenectví číst: „... všechno, co otvírá lůno, odevzdáš Hospodinu. Všichni samečci, které tvůj dobytek vrhne nejprve, budou patřit Hospodinu.... Také každého prvorozeného ze svých synů vyplatíš.“ (Ex 13,12-13)

Další věcí, kterou stanovoval zákon pro chlapce, byla obřízka. Vždy osmý den po narození musel být chlapec obřezán na znamení příslušnosti k Božímu lidu.¹⁰⁸ Obřízka znamenala druhé rituální narození a vstup do světa. Obřízkou se stalo dítě členem lidu smlouvy, bylo přijato do Abrahamova svazku. Každé dítě narozené z židovské matky, bez

¹⁰⁵ Je to připomínka toho, že Hospodin v egyptské zemi, před vyvedením vyvoleného národa, pobil všechno prvorozené mužského rodu, z lidí i z dobytka.

¹⁰⁶ Srov. DE VRIES, S. P.; *Židovské obřady a symboly*, s. 186-187.

¹⁰⁷ Srov. SLÁDEK, P.; *Malá encyklopedie rabinského judaismu*, s. 162.

¹⁰⁸ O tomto příkazu, který dal Hospodin Abrahamovi, je psáno v Gn 17,9-14.

ohledu na pohlaví, je až do smrti Židem a nemůže to změnit ani tím, že změní svou víru. I když není z nějakého důvodu obřezán, je neobřezaným Židem.¹⁰⁹

U porodu byla porodní bába, ale velmi často porodila žena sama bez pomoci. Pak, jak už bylo řečeno, bylo dítě potřeno solí. Matka převážně kojila sama, i když jsou v Písmu zprávy i o kojných. Matka kojila dlouho, někdy i tři roky. Po odstavení syna, následovala oslava a obětní hody, což se zřejmě při odstavení dcery nedělo. Můžeme o tom číst například v knize První Samuelově, jak Chana odstavila svého syna Samuela: „*Když ho odstavila, vzala ho s sebou, a s ním tři býčky, jednu éfu bílé mouky a měch vína, a uvedla ho do Hospodinova domu v Šílu. Chlapec byl ještě malý.*“ (1S 1,24) Výchova spočívala převážně na matce, dokud děti neodrostly. Chlapce si pak vzal na starosti otec, ale dívky zůstávaly s matkou až do své svatby.¹¹⁰

Zatímco narození syna bylo všeobecně velmi očekáváno a bylo přáním každého v Izraeli, tak narození dcery znamenalo pro otce problémy, nejenom s výchovou, ale i dále. Sirachovec popisuje, jaké starosti znamenala dcera pro otce: „*Dcera bývá skrytou příčinou, že otec nespí, že mu starost o ni zahání spánek. Když je mladá, aby neodkvetla dřív, než se vdá, když je provdaná, aby se nezprotivila muži. Dokud je pannou, aby nebyla zneuctěna a neotěhotněla ve svém otcovském domě. Žije-li s mužem, aby se nedopustila nevěry, anebo ač provdána, aby nezůstala neplodná.*“ (Sir 42,9-10) Z toho jasně vyplývá, že dcera rozhodně nemohla být rodičům lhostejná, i když pravděpodobně nebyla stejně vítána jako syn.

I ve vztazích sourozeneckých, mezi bratry a sestrami, se projevoval patriarchát a sestry byly podřízeny bratrům, v případě potřeby je měli bratři ochraňovat. Ale tyto vztahy mohly být i dobré a přátelské, jak už jsme uvedli příklad z knihy Job: „*Jeho synové strojivali doma hodokvasy, každý ve svůj den, a zvali i své tři sestry, aby s nimi hodovaly a pily.*“ (Jb 1,4)

¹⁰⁹ Srov. DE VRIES, S. P.; *Židovské obřady a symboly*, s. 168 – 169.

¹¹⁰ Srov. BIČ, M.; *Radostná zvěst Starého zákona*, s. 106 - 107.

4.2. Výchova

Přestože otec byl pánem rodiny a měl právo o věcech rozhodovat, podle mudroslovných knih se na výchově dětí měli podílet oba rodiče stejným dílem. Doklad o tom najdeme v knize Přísloví: „*Můj synu, poslouchej otcovo kárání a matčiny poučování neopovrhuj.*“ (Př 1,8) V útlém dětství zůstávaly děti s matkou a hrály si s ostatními dětmi. Potom si vzal syny na starost otec a učil je práci, kterou sám vykonával. Dcery zůstávaly dál s matkou a osvojovaly si vše potřebné, aby se mohly stát dobrými manželkami, matkami, hospodyněmi.¹¹¹ Smyslem a cílem výchovy bylo především poznání Boha a zákona a dodržování Božích příkazů. Proto se kladl velký důraz na vzdělání a na vyučování Tóře. Sám Hospodin skrze Mojžíše vyzývá, aby rodiče své syny učili, co jim přikazuje Tóra: „*A tato slova, která ti dnes přikazuji, budeš mít v srdci. Budeš je vštěpovat svým synům a budeš o nich rozmlouvat, když budeš sedět doma nebo půjdeš cestou, když budeš uléhat nebo vstávat.*“ (Dt 6,6-7) Jedině tak mohla být víra předávána dalším generacím. Kladl se však důraz hlavně na vzdělávání chlapců, protože oni měli být pokračovateli rodu. U dívek bylo důležité především, aby si osvojily dovednosti, které jsou určeny ženám, tedy starost o domácnost; přílišné věnování se vzdělávání by mohlo být příčinou zanedbávání těchto povinností.

Neposlušnost vede ke hříchu a tím do záhuby, proto měli rodiče napomínáním a domluvami odvracet děti od špatných vlivů, jak můžeme číst: „*Kdo kárá svého syna, bude mít z něho prospěch a mezi známými se jím bude chlubit. Kdo učí svého syna, vzbuzuje závist nepříteli, ale před přáteli se bude z něho veselit.*“ (Sir 30,2-3) Pokud domluva nepomohla, bylo nutné přistoupit k tělesným trestům, které jsou i v mudroslovné literatuře velmi doporučovány, protože utrpení má pedagogický vliv a napravuje člověka. Tresty měly syna odvrátit od špatné cesty a přivést ho na cestu správnou.¹¹² Podle Sirachovce je výchova bez tělesných trestů nemyslitelná, ale současně tvrdí, že by je měl otec používat „s láskou“: „*Kdo miluje svého syna, má na něho stále připraveny důtky,*¹¹³ *aby z něj měl nakonec radost.*“ (Sir 30,1) Podobně se dočteme i v knize Přísloví: „*Kdo*

¹¹¹ Srov. RYŠKOVÁ, M.; *Doba Ježíše Nazaretského*, s. 156.

¹¹² Srov. PÍPAL, B.; *Moudrost knihy Přísloví*, s. 58 – 59.

¹¹³ V Bibli je důtka, metla, hůl vyjádřením Božího hněvu a nástrojem k potrestání hříšníků, ale toho, kdo zakusí Boží hůl, čeká pak věčný život. (srov. LURKER, M.; *Slovník biblických obrazů a symbolů*, s. 207).

šetří hůl, nenávidí svého syna, kdežto kdo jej miluje, trestá ho včas.“ (Př 13,24) Rodiče tedy mohli využít všech prostředků k výchově, dokonce i tvrdá opatření, pokud ostatní prostředky selžou. Výchovu u Sirachovce můžeme shrnout tak, že je třeba vyžadovat od dětí kázeň, je nutná přiměřená tvrdost, ochrana cti dcery a samozřejmě být sám dobrým příkladem v chování ke své ženě.¹¹⁴

Výchova však neměla být jenom tvrdá, ale především promyšlená a cílevědomá. Tvrdé tresty měly posloužit k dobrému výsledku a ne jenom k zastrašování syna, jak o tom píše Sirachovec: *„Nedávej mu v mládí volnost a bij ho přes boky, dokud je nedospělý, aby se nestal neovladatelným a neposlušným. Vychovávej svého syna a pracuj na něm, abys nepřišel k úrazu pro jeho hanebnost.*“ (Sir 30,11-13) V žádném případě se v mudroslovných knihách nepovažuje za projev lásky k dítěti zbytečná změkčilost a hýčkáni, protože pak se rodiče dočkají trpkých plodů své výchovy. Sirachovec se k mírné výchově vyjadřuje takto: *„Kdo hýčká syna, bude si ovazovat rány, a jeho nitro zachvátí děs, kdykoli syn vykřikne. Nezkrocený kuň se stane neovladatelným, syn ponechaný sobě stane se tvrdohlavým. Mazli se s dítětem a nažene ti strach, hraj si s ním a způsobí ti zármutek.*“ (Sir 30,7-9)

V Knize moudrosti je ukázáno, jak Hospodin vychovává svůj lid na cestě z Egypta do země zaslíbené. Chová se tak, jak se má chovat milující otec ke svým dětem; když je potřeba potrestat, pak Hospodin trestá, ale potom o své syny znovu láskyplně a starostlivě pečuje. Kniha mluví o vztahu otce k jeho dětem: *„To, cos jim daroval, ukázalo tvůj láskyplný vztah k tvým dětem, splňovalo přání toho, kdo to přijímal, a měnilo se podle jeho libosti.*“ (Mdr 16,21) Také se tu mluví o tom, že výchova dětí má směřovat především k víře a důvěře v Hospodina: *„aby se tví synové, které sis Hospodine zamíloval, poučili, že člověka neživí jen různé druhy plodů, nýbrž že tvé slovo zachovává ty, kdo v tebe věří.*“ (Mdr 16,26) Kniha ukazuje, že otec musí neustále a různými prostředky vést své děti k Bohu. Když nepomáhá domluva, pak je třeba volit tvrdší způsob, což můžeme číst ve slovech: *„Byli uštknuti, aby pamatovali na tvé výroky, a zase rychle zachráněni, aby neupadli do hlubin zapomenutí a nebyli vyloučeni z tvých dobrodiní.*“ (Mdr 16,11)

¹¹⁴ Srov. FLOSSMANN, K.; *Moudrost ve Starém zákoně*, s. 199.

Talmud upřednostňuje zlatou střední cestu, tedy ani přílišnou shovívavost, ani přehnanou přísnost. Člověk, který své děti netrestá, ten je zkazí, ale není vhodné trestat dospívajícího. Otec by neměl projevovat některému z dětí větší náklonnost než ostatním, ale měl by být spravedlivý. Také není dobré dítěti zbytečně vyhrožovat a zastrašovat je, ale raději hned jednat. A hlavně si musí rodiče uvědomovat, že dítě se učí především od nich, mají si proto dávat pozor sami na své řeči a chování. Dítě totiž říká to, co slyší od svých rodičů a chová se podle jejich vzoru.¹¹⁵

Ve vztahu k synovi bylo tedy hlavním úkolem otce, aby mu zajistil vzdělání v Zákoně a naučil ho řemeslu. Co se týkalo dcery, bylo zvláště důležité chránit její čest a vyhledat jí vhodného manžela. Sirachovec k výchově dcer říká: „*Máš dcery? Pečuj o jejich bezúhonnost a nebuď k nim málo náročný. Vdej svou dceru, tak dokonáš velké dílo; avšak dej ji muži rozumnému.*“ (Sir 7,24-25) Na jiném místě Sirachovec důrazně nabádá k přísnosti, aby dceři nebyla dána příležitost k nestoudnému chování: „*Bdi přísně nad nevázanou dcerou, aby nenašla příležitost a nevyužila ji pro sebe. Dávej si pozor na její nestoudné pohledy a nediv se, když se na tobě proviní.*“ (Sir 26,10-11) Často však byla dcera pokládána jen za levnou pracovní sílu nebo za pouhý otcův majetek, jako všechno ostatní v domě a směla být například i prodána otcem do otroctví, ale pokud k tomu došlo, musel s ní její nový pán zacházet podle určitých pravidel, o čemž je psáno i v zákoně Mojžišově: „*Když někdo prodá svou dceru za otrokyni, nebude s ní nakládáno jako s jinými otroky.*“ (Ex 21,7) Otec mohl dokonce obětovat svou dceru, aby někomu prokázal pohostinnosti, což ukazuje, že někdy mohla dcera znamenat méně než některý host. O takovém počínání se můžeme dočíst i v Tóře.¹¹⁶ Matka to ovlivnit nemohla, protože se nikdo neptal na její názor.¹¹⁷

4.3. Úcta k rodičům

Ve Starém zákoně jsou dvě verze příkázání o úctě k rodičům. Jedna z nich zní: „*Cti svého otce i matku, jak ti přikázal Hospodin, tvůj Bůh, abys byl dlouho živ a dobře se*

¹¹⁵ Srov. COHEN, A.; *Talmud pro každého*, s. 218 – 219.

¹¹⁶ „*Hleďte, mám dvě dcery, které muže nepoznaly. Jsem ochoten vám je vyvést a dělejte si s nimi, co se vám zlíbí. Jenom nic nedělejte těmto mužům! Vešli přece do stínu mého přístřeší.*“ (Gn 19,8), (srov. Sd 19,24).

¹¹⁷ Srov. BIČ, M.; *Radostná zvěst Starého zákona*, s. 100.

ti vedlo na zemi, kterou ti dává Hospodin, tvůj Bůh.“ (Dt 5,16) Druhá verze se liší v pořadí rodičů: *„Každý měj v úctě svou matku a svého otce.*“ (Lv 19,3a) Z toho je patrné, že úcta od dětí měla být prokazována oběma rodičům stejně. Za úctu k rodičům dokonce Hospodin dává příslib dlouhého a dobrého života. Úcta k otci a matce byla připodobňována k bázni před Hospodinem a jakýkoliv projev neúcty vůči rodičům byl považován za vzpouru proti Bohu. Kniha Přísloví mluví o zatracení pro toho, kdo nemá v úctě své rodiče a chová se k nim zle. Říká se v ní: *„Kdo zlořečí otci a matce, tomu zhasne jeho světlo v nejhlubší tmě.*“ (Př 20,20) Na několika místech Tóry se mluví o smrti pro nezdárného syna, který by pohrdal svými rodiči.¹¹⁸ Pokud se tedy syn odvrátil od Hospodina a sloužil modlám, byli to sami rodiče, kdo měli přivést syna ke starším a vydat ho na smrt, protože by mohl svádět od Hospodina i ostatní. Vztah rodičů k tomuto synovi byl méně důležitý než dobro společnosti. Velice ostře se k tomu vyjadřuje Sirachovec: *„Kdo opouští otce, jako by se rouhal Bohu, kdo hněvá svou matku, bude proklet od Hospodina.*“ (Sir 3,16) Sirachovec také říká, že je třeba prokazovat rodičům stejnou vážnost jako Hospodinu; v Jeruzalémské bibli to můžeme číst takto: *„Kdo ctí otce, bude dlouho žít, kdo poslouchá Pána, dělá radost matce. Slouží svým rodičům jako svému Pánu.*“ (Sir 3,6-7) V domě, ve kterém panovala úcta k rodičům, vládlo Boží požehnání. Každému, kdo si váží svého otce a své matky, bylo přislíbeno odpuštění hříchů a také odměna na vlastních dětech: *„Kdo ctí otce, dočká se odpuštění svých hříchů, kdo si váží matky, jako by sbíral poklady. Kdo ctí otce, dožije se radosti na dětech a v den, kdy se modlí, bude vyslyšen.*“ (Sir 3,3-5) Dále k tomu ještě Sirachovec říká: *„Milosrdenství k otci ti nebude zapomenuto, budeš mít záštitu proti hříchům. Bude ti to připočteno k dobru v den tvého soužení; tvé hříchy se rozplynou jako jinovatka pod slunečním svitem.*“ (Sir 3,14-15)

Také Talmud staví úctu k rodičům na roveň úcty k Bohu. Dokonce se v něm tvrdí, že Hospodin přisuzuje uctívání rodičů větší význam, než uctívání sebe samého. Jenom v případech, kdy poslechnout otce by znamenalo neuposlechnout Boží příkaz, musel syn dát přednost úctě k Bohu a zachovat jeho přikázání. Syn projevuje bázeň tím, že nezabírá místo svého otce, neodmlouvá a neprotiví se jeho názoru; úctu pak prokazuje, když otci zajišťuje obživu, ošacení, obydlí a pomoc. Z toho je vidět, že úcta k rodičům byla povinností na celý

¹¹⁸ *„Kdo zlořečí svému otci nebo matce, musí zemřít.*“ (Ex 21,17), (srov. Lv 20,9; Dt 27,16).

život, tedy nejen v dětství, ale především v dospělosti. Přestože oběma rodičům měla být prokazována stejná úcta, v případě nějaké nejasnosti musel dát syn přednost otci, protože matka je stejně jako syn, povinna ctít svého manžela, otce svých dětí.¹¹⁹

Téma úcty k rodičům je v mudroslovné literatuře hodně důrazné. Sirachovec upozorňuje na to, aby děti nikdy nezapomínaly, že jim to určil Hospodin: „*Hospodin určil, aby si děti vážily otce, a zajistil matčino právo nad syny.*“ (Sir 3,2) Prostřednictvím rodičů jim byl dán od Boha dar života. Rodiče spolupracovali s Bohem na tomto daru. To rodiče vynaložili nemalou námahu na zabezpečení života a výchovu svých potomků. U Sirachovce je to pěkně vyjádřeno těmito slovy: „*Z celého srdce měj ve vážnosti svého otce a nikdy nezapomínej na bolesti té, která tě porodila. Pamatuj, že jimi jsi byl zplozen. Jak jim odplatiš to, co oni dali tobě?*“ (Sir 7,27-28) Především dospělé děti by nikdy neměly zapomínat na své staré rodiče, ale musí k nim být ohleduplní a mít na mysli, že také zestárnou, jak je psáno u Sirachovce: „*Synu, ujmi se svého otce v jeho stáří, nezarmucuj ho, dokud je živ. Pozbývá-li rozumu, ber na něho ohled a nepohrdej jím, když ty jsi v plné síle.*“ (Sir 3,12-13)

Jestliže měli svatopisci potřebu psát o tomto tématu, pak se určitě i v těch nejstarších dobách vyskytovaly případy nezdárných potomků, kteří se neřídili příkázáními zákona, ale naopak pohrdali svými rodiči a znevažovali je. Před takovým jednáním ale Sirachovec varuje, protože nikdo si sám pro sebe nezíská úctu druhých na úkor svých rodičů, spíše naopak, jak se také dočteme: „*Nezískávej si vážnost na úkor cti svého otce, neboť zneuctění otce ti vážnost nepřinese. Člověk získává vážnost, když je ctěn jeho otec; je-li matka v nevážnosti, je to potupa dětí.*“ (Sir 3,10-11)

4.4. Děti dobré a zlé

V každé době a v každé společnosti si rodiče přejí, aby své potomky vychovali co nejlépe a dočkali se dobrého ovoce své výchovy. Sirachovec dokonce považuje za blahoslavené, když se někdo dočká radosti na dětech, říká: „*V srdci uznávám za blahoslavené devatero věcí, a desátou výslovně uvedu: člověk, který má radost ze svých*

¹¹⁹ Srov. COHEN, A.; *Talmud pro každého*, s. 227 – 228.

děti, ...“ (Sir 25,7) Avšak mudroslovné knihy nám ukazují, že ne vždy se podaří vychovat z dětí dobré a bohabojné lidi, i když se rodiče mohou snažit. V některých rukopisech knihy Sirachovec je psáno: *„Děti, které vedou dobrý život a mají co jíst, přikryjí nízký původ vlastních rodičů. Děti, které chvástavě pohrdají vším a jsou nevychované, poskvřňují ušlechtilý původ své rodiny.“* (Sir 22,7-8) I ve starověku platilo, že byly nezdárné děti ostudou pro rodiče a svým špatným chováním jim způsobovaly zármutek. Platilo to stejně pro syna jako pro dceru, což uvádí i Sirachovec: *„Je hanba být otcem nevychovaného syna; narození dcery znamená újmu. Rozumná dcera získá jako dědictví manžela, ale nehodná způsobí zármutek tomu, kdo ji zplodil. Nestoudná dělá hanbu otci i manželce, u obou bude v pohrdání.“* (Sir 22,3-5)

Šlo především o to, vychovat dobrého syna, který nahradí otce po jeho smrti a bude dobře spravovat rodinu i rodinný majetek, aby se rod mohl dále rozrůstat a nacházel Hospodinovu přízeň. Ten, kdo dobře vychoval svého syna, nemusel se bát ani smrti, protože měl jistotu, že zanechává po sobě dobrého nástupce. O tomto čteme u Sirachovce: *„Kdo učí svého syna, vzbuzuje závist nepřítelů, ale před přáteli se bude z něho veselit. Skonal-li jeho otec, jako by nezemřel; vždyť po sobě zanechal sobě podobného. Za svého života ho viděl a radoval se, při svém skonu neměl zármutek. Zanechal po sobě toho, kdo vykoná pomstu nad nepřáteli a splatí dobrodiní přátelům.“* (Sir 30,3-6)

4.5. Bezdětnost

V Izraeli bylo prvořadým přáním manželů četné potomstvo. Mít mnoho dětí, znamenalo požehnání od Boha; lidé brali děti jako Boží dar. Krásně to vyjadřuje žalm: *„Tvá žena bude jako plodná réva uvnitř tvého domu, tvoji synové jak olivové ratolesti¹²⁰ kolem tvého stolu. Hle, jak bývá požehnán muž, který se bojí Hospodina.“* (Ž 128,3-4) Bezdětnost byla naopak považována za neštěstí a hanbu. Zvláště ženy tuto potupu těžce snášely a často využily možnosti, aby získaly svému muži syna tím, že mu nabídly svou otrokyni. Například Sáráj nabídla Abramovi svou otrokyni Hagar (Gn 16,1-3); Ráchel zase dala svému muži Jákobovi otrokyni Bilhu (Gn 30,3). I přes dlouholetou neplodnost

¹²⁰ Přirovnání k olivě znamená, že Bůh dává své požehnání; kdo je přirovnáván k olivě, má Boží ochranu. (srov. LURKER, M.; *Slovník biblických obrazů a symbolů*, s. 175).

nakonec Hospodin Sáře i Ráchel požehnal a dal jim syny. Lidé si ale dobře uvědomovali, že jedině Hospodin je ten, který je může obdarovat dětmi nebo jim děti odeprít. Písmo to dokazuje často, např.: „*Izák prosil za svou ženu, protože byla neplodná. Hospodin jeho prosby přijal, a jeho žena Rebeka otěhotněla.*“ (Gn 25,21) nebo: „*I rozpomenul se Bůh na Ráchel, vyslyšel ji a otevřel její lůno.*“ (Gn 30,22) Také Chana byla dlouho neplodná a zoufale prosila Hospodina, který ji vyslyšel: „*...Elkána poznal svou ženu Chanu a Hospodin se na ni rozpomenul.*“ (1S 1,19) Tyto ženy ovšem nezapomněly na to nejdůležitější, na svou vděčnost Hospodinu.¹²¹

Přestože nám Starý zákon ukazuje, že neschopnost mít děti působila mnohým lidem velké utrpení a ponížení, v mudroslovných knihách není bezdětnost líčena tak tragicky. Sirachovec dokonce tvrdí, že je lépe nemít děti žádné, než mnoho dětí, které se nevydaří a žijí svévolně, bez Boha. Říká: „*Neskládej nadějí v jejich život a nespolehej na jejich množství; lepší je jeden bohabojný než tisíc svévolných, a je lépe zemřít bezdětný než mít svévolné děti.*“ (Sir 16,3) Sirachovec píše, že sebevíce potomků nemůže udělat člověka šťastným, když je nevychová v bázni před Hospodinem a varuje: „*Nedychti po množství nezdárných dětí a neraduj se ze svévolných synů. I kdyby jich přibývalo, neraduj se z nich, není-li při nich bázeň před Hospodinem.*“ (Sir 16,1-2) I Kniha moudrosti se k tomu vyjadřuje tak, že je pro člověka horší žít ve hříchu než nemít děti. Je zde slibována odměna pro toho, kdo sice nemá děti, ale žije podle Božího zákona: „*Blaze ženě neplodné, která je bez poskvrny, když nepoznala lože hříchu, získá plod při navštívení duší. Blaze i kleštěnci, který se nedopustil nepravosti svou rukou ani nezamýšlel nic zlého proti Hospodinu; dostane zvláštní odměnu za svou věrnost a nežádoucnější úděl v Hospodinově chrámu.*“ (Mdr 3,13-14) V knize jsme ujišťováni o tom, že je prospěšnější ctnostný život, než množství nezdárných potomků. Říkají to tato slova: „*Lepší je bezdětnost při ctnostném žití, památka na ctnost je nesmrtelná a dochází uznání u Boha i u lidí. Kde je přítomna, tam její příklad táhne, a když pomine, probouzí aspoň po sobě touhu. I na věčnosti se skví ověčená jako vítěz v čestně vedeném boji. Zato množství potomstva svévolníků není k ničemu; co vzešlo z neřesti, nezapustí hluboké kořeny a nezpevní svůj základ.*“ (Mdr 4,1-3) I když pro

¹²¹ Například Chanin chvalozpěv v 1S 2,1-10.

izraelský lid byla bezdětnost tragédií, podle mudroslovných knih není tím nejdůležitějším v životě člověka mít děti, ale důležitější je neupadnout do hříchu.

Neplodnost mohla být dokonce důvodem k rozvodu, protože manželství neplnilo svůj hlavní účel, kterým bylo plození a výchova dětí. Pokud žena do deseti let od svatby nerodila, mohl se s ní muž rozvést, protože jeho povinností bylo podle zákona plození potomstva. Žena se mohla znovu vdát a její druhý manžel jí musel opět dát deset let šanci. Když žena potratila, začala se desetiletá lhůta počítat od potratu.¹²² Muž se však rozvádět nemusel, jestliže svou ženu miloval, protože mu syny mohla dát i jiná žena. Přestože byla neplodnost velmi bolestivou a stresující záležitostí, nalézáme v Písmu i místa, ve kterých je manželská láska ceněna více než potomstvo. U Sirachovce je k tomu psáno: „*Děti a budování města získají člověku nepomíjející jméno, ale nad to obojí je ceněna bezúhonná žena.*“ (Sir 40,19) I výše zmiňovaný Elkána dal příklad toho, že pro něj byla láska k jeho ženě Chaně důležitější než děti, které mu toužila dát; dosvědčuje to výrok: „*Chaně pak dával dvojnásobný díl, protože Chanu miloval; Hospodin však uzavřel její lůno.*“ (1S 1,5) Také, když se Chana trápila pro neplodnost, „*Její muž Elkána ji uklidňoval: „Chano, proč pláčeš? Proč jsi tak ztrápená? Což já pro tebe neznamenujím víc než deset synů?“*“ (1S 1,8)

4.6. Sirotci a vdovy

Sirotci a vdovy byli pod zvláštní ochranou zákona. Hospodin o nich řekl Mojžíšovi toto: „*Žádnou vdovu a sirotka nebudete utiskovat. Jestliže je přece budeš utiskovat a oni budou ke mně úpět, jistě jejich úpění vyslyším. Vzplanu hněvem a pobiji vás mečem, takže z vašich žen budou vdovy a z vašich synů sirotci.*“ (Ex 22,21-23) Za špatné zacházení s vdovou nebo se sirotkem tedy Hospodin hrozí smrtí tomu, kdo by se k nim špatně choval, čímž by trpěla celá jeho rodina. Vdova neměla žádná práva ani ochranu. Byla odkázána na mužské příbuzné nebo na zákoníky. Sirachovec věděl, že vdova potřebuje pomoc a zastání a slibuje tomu, kdo se vdovy a sirotka ujme, odměnu od Hospodina. Říká: „*Sirotkům buď otcem a jejich matce nahrad' muže. Tak budeš jako syn Nejvyššího, bude tě milovat více než tvá matka.*“ (Sir 4,10) Hospodin nikdy nenechá bez odezvy nářek vdov a sirotků, ani nenechá bez trestu ty, kteří tento jejich nářek způsobili, jak tvrdí Sirachovec: „*Nenechá bez*

¹²² Srov. COHEN, A.; *Talmud pro každého*, s. 214.

povšimnutí úpěnlivou prosbu sirotka ani vdovu, když v nářku vylévá své srdce. Což nestékají vdově slzy po tváři a nejsou obžalobou toho, kdo je vyvolal?“ (Sir 35,14-15)

Také žalmy dokazují, že sám Bůh je ochráncem vdov a sirotků: „*Otec sirotků, obhájce vdov je Bůh v obydlí svém svatém.*“ (Ž 68,6) nebo: „*Hospodin ochraňuje ty, kdo jsou bez domova, ujímá se sirotka i vdovy, svévolným však mate cestu.*“ (Ž 146,9)

Bezdětná vdova byla sice chráněna levirátním zákonem (viz Levirátní zákon), ale byly i případy, kdy tento zákon nebyl dodržen. Například tomu tak bylo u Támar, která si musela své právo zjednat tím, že obelstila svého tchána Judu a v přestrojení za nevěstku ho svedla, aby od něho získala syna.¹²³ Jinak byla vdova, která měla děti, odkázána na své příbuzné, nejčastěji na nejstaršího syna, pokud to bylo možné. Vdova totiž neměla právo na dědictví po svém manželovi a často se vracela zpět do otcovského domu. Oblékala si vdovské šaty a nenosila ozdoby ani šperky.¹²⁴ O tom, že byly vdovy většinou chudé, či úplně bez majetku se dá usuzovat z knihy Deuteronomium, kde jsou postaveny vedle levijců a bezdomovců: „*Každého třetího roku odneseš všechny desátky ze své úrody toho roku a složíš je ve svých branách. I přijde lévijec, protože nemá s tebou podíl ani dědictví, a bezdomovec, sirotek a vdova, kteří žijí v tvých branách, a budou jíst dosyta, aby ti Hospodin, tvůj Bůh, žehnal při každé práci, kterou bude tvá ruka konat.*“ (Dt 14,28-29) Také při sklizni úrody byl každý povinen pamatovat na bezdomovce, sirotka a vdovu. Sirotek a vdova jsou dokonce v pořadí až za bezdomovcem.¹²⁵

4.7. Milosrdenství

Nejen milosrdenství vůči vdovám a sirotkům, ale milosrdenství všeobecně je ve Starém zákoně považováno za velmi hodnotné, není to jenom milost ze strany toho, kdo je milosrdný, ale je to i jeho povinností, kterou předepisuje zákon. V milosrdenství člověka vůči bližnímu se odráží milosrdenství Boha vůči lidem. Není prospěšné jenom obdarovanému, ale přináší duchovní užitek i dárci. Člověk sám i všechno, co má, patří

¹²³ Srov. Gn 38.

¹²⁴ Srov. NOVOTNÝ, A.; *Biblický slovník*, s. 1173.

¹²⁵ Srov. Dt 24,19-21.

Hospodinu, dává tedy z toho, co sám přijal jako dar.¹²⁶ Příjemci dobročinnosti byli chudí, sirotci a vdovy, byla tedy chápána jako povinnost bohatých a právo chudých. Milodary měly být předávány způsobem, který by nebyl pro příjemce ponižující.¹²⁷ Sirachovec nabádá, aby člověk nezapomínal na milosrdenství, říká: „*Při své modlitbě neumdlévej a nezapomínej na skutky milosrdenství.*“ (Sir 7,10) V Jeruzalémské bibli zní stejný verš takto: „*Nebud' váhavý v modlitbě a nezanedbávej almužnu.*“ Milosrdenství však nespočívá „jenom“ v almužně, ale v jakémkoliv skutku lásky prokazaném bližnímu, ať už je to živý nebo mrtvý, zdravý nebo nemocný, jak o tom píše Sirachovec: „*Dar je projev přízně vůči každému, kdo žije, ale neodpírej projev přízně ani tomu, kdo je mrtev. Neodvracej se od plačících a s těmi, kdo nařikají, i ty naříkej. Neváhej navštěvovat nemocné, neboť za takové skutky budeš milován.*“ (Sir 7,33-35) Mezi skutky milosrdenství tedy Sirachovec počítá nejen almužnu a dobročinnost, ale i návštěvu u nemocného, pohřbení mrtvého a útěchu pozůstalých. Na jiném místě k tomu Sirachovec ještě říká: „*Synu, nad mrtvými prolévej slzy a začni naříkat jako ten, kdo velmi trpí. Postarej se o jeho tělo, jak náleží, a nezanedbej jeho pohřeb.*“ (Sir 38,16)

Každý, kdo odmítá prokazovat milosrdenství a pomoc, vystavuje se nebezpečí prokletí od potřebného, ale ten, kdo prokazuje milosrdenství, získá ochranu před neštěstím a nepřítelem, jak tvrdí Sirachovec: „*Do svých pokladnic si uzavírej milosrdenství, to tě vytrhne z každého neštěstí. Bude za tebe bojovat proti nepříteli lépe než silný štít a těžké kopí.*“ (Sir 29,12-13) Hospodin se jistě přikloní na stranu utiskovaného a vyslyší ho, což vyjadřuje Sirachovec takto: „*Neodvracej od něho oči, když žebrá, a nedávej tak nikomu příležitost, aby tě proklínal. Jestliže tě ve své zahořklosti prokleje, vyslyší jeho prosbu ten, kdo je jeho tvůrcem.*“ (Sir 4,5-6)

Sirachovec na některých místech důrazně vybízí k milosrdenství, jak je uvedeno výše, ale jinde zase radí k opatrnosti při prokazování dobra. Při neuvážlivém jednání totiž může člověk vystavit nebezpečí sám sebe tím, že pomocí svévolnému a hříšnému člověku se s ním dostane do kontaktu, zatímco by se měl takovým lidem vyhýbat, aby sebe neuvedl do pokušení. Sirachovec tedy radí: „*Dávej zbožnému a neujímej se hříšníka. Pokornému*

¹²⁶ Srov. COHEN, A.; *Talmud pro každého*, s. 269-270.

¹²⁷ Srov. SLÁDEK, P.; *Malá encyklopedie rabínského judaismu*, s. 55.

prokazuj dobro, ale svévolníkovi nic nedávej, odepři mu i jeho chléb a nic mu nedávej, aby tak nad tebou nezískal vládu. Postihlo by tě dvojnásobné zlo za všechno dobré, co bys mu byl prokázal.“ (Sir 12,4-5) Hebrejský zlomek dokonce říká, že prokazovat dobro zlému, není dobrým skutkem. Toto pojetí není zrovna pochopitelné a přijatelné pro křesťany a neshoduje se to ani s výrokem: „Nebudeš se mstít synům svého lidu a nezanevřeš na ně, ale budeš milovat svého bližního jako sebe samého. Já jsem Hospodin.“ (Lv 19,18)¹²⁸

¹²⁸ Srov. **Bič**, M.; *Výklady ke Starému zákonu V.*, s. 136-137.

5. Majetek

Stejně, jako ve všem ostatním, tak i ve správě majetku si měl člověk počínat moudře. Mudroslovné knihy vybízají člověka, aby měl k majetku ten správný vztah.¹²⁹ Například kniha Job nám ukazuje, jak je majetek pomíjivý. O Jobovi se v ní říká: „*Jeho stáda čítala sedm tisíc ovcí, tři tisíce velbloudů, pět set spřežení skotu a pět set oslic. Měl také velmi mnoho služebnictva. Ten muž předčil všechny syny dávnověku.*“ (Jb 1,3) Dále se však dočteme, že Job ve velmi krátké době přišel o všechno a zachránila ho jen pevná víra a důvěra v Hospodina. Sirachovec o majetku říká, že je pro člověka v životě důležité především uspokojení základních potřeb a také vděčnost za to, co má, protože by to také mít nemusel. Říká: „*Hlavní věc pro život je voda, chléb a oděv, i dům, který poskytuje soukromí. Lepší je život chudáka pod vlastní dřevěnou střechou než vybrané lahůdky u cizích lidí.*“ (Sir 29,21-22) Kazatel zase říká, že ten, kdo nade všechno miluje peníze a majetek, nikdy nebude spokojený s tím, co má, ale pořád nebude mít dost. Vyjadřuje to takto: „*Kdo miluje peníze, peněz se nenasytí, kdo miluje hojnost, nemá nikdy dosti. Také to je pomíjivost.*“ (Kaz 5,9)

Podle Sirachovce není pro nikoho dobré, když přehnaně lpí na penězích a na bohatství. O takovém člověku říká: „*Kdo hromadí a sám sobě utrhuje, hromadí pro jiné, a jeho poklady prohýří cizí. Kdo je na sebe zlý, na koho bude dobrý? Nebude mít radost ani ze svého majetku. Není horšího člověka než ten, kdo nepřeje sám sobě; v tom je odplata za jeho špatnost.*“ (Sir 14,4-6) Na druhé straně zase neschvaluje přílišné rozhazování peněz a mrhání majetkem za pochybnou zábavu nebo opíjení se a varuje: „*Nehledej potěšení ve velké rozmařilosti a nezavazuj se k účasti na ní, neožebrač se hýřením za vypůjčené peníze, když sám v měšci nic nemáš.*“ (Sir 18,32-33) Také kniha Přísloví nabádá, aby se člověk vyhýbal mnohému hýření a pití vína, protože tak se připravuje o své jmění. V knize se říká: „*Nebývej mezi pijany vína, mezi žrouty masa, vždyť pijan a žrout přijdou na mizinu, dřímota je oblékne v cáry.*“ (Př 23,20-21) Také se však dočteme, že ne jen ten, kdo rozhazuje, přijde o všechno, ale i toho, kdo je líný, čeká nouze a chudoba. Jen přičinlivý a pracovitý člověk může mít dostatek, ale o lenochovi je řečeno: „*Trochu si pospíš, trochu*

¹²⁹ I král Šalamoun dával přednost moudrosti před bohatstvím a slávou, prosil Hospodina o moudrost. Hospodin mu k moudrosti přidal i bohatství a slávu (srov. 1Kr 3).

zdřímneš, trochu složíš ruce v klín a poležíš si a tvá chudoba přijde jak pobuda a tvá nouze jako ozbrojenec.“ (Př 6,10-11)

Veškerý majetek v domě byl vlastně majetkem muže, tedy pána domu. Žena žádný majetek nevlastnila, měla jen nárok na vrácení věna, které do mužova domu přinesla, v případě, že se s ní muž rozvedl. Mohla mít také svou otrokyni. Žena dokonce neměla nárok ani na dědictví po svém manželovi. I v dědické otázce platila nadřazenost mužů, protože dědili jen synové; největší podíl měl dostat prvorozený syn. Mojžíšův zákon jasně říká, že muž nesmí upřednostňovat syna ženy, kterou by miloval, na úkor syna ženy nemilované. Prvorozený syn muže má nárok na dvojnásobný díl, i když je synem nemilované, protože má právo prvorozenství.¹³⁰ V praxi se však tento zákon často porušoval.¹³¹ Dcery mohly dědit jedině v případě, že otec zemřel a nezanechal po sobě syna. Potom ovšem bylo jejich povinností, provdat se za někoho z otcova rodu, aby dědictví Izraelců nepřecházelo z pokolení na pokolení, ale zůstávalo nezkráceno v otcovské čeledi.¹³² Ale Písmo nám ukazuje, že mohly být i výjimky v dědictví dcer. Když byl otec příliš bohatý, mohl dát dědictví i dcerám, jak tomu bylo například u Joba: *„Po celé zemi se nenašly tak krásné ženy, jako byly dcery Jobovy. Otec jim dal dědictví jako jejich bratrům.*“ (Jb 42,15)

Písmo svaté radí nepředávat dědictví dříve, než je to nezbytně nutné: *„Ani synovi nebo ženě, ani bratru nebo příteli nedovol, aby tě dostali do své moci, dokud jsi živ. Nikomu svůj majetek nepředávej, abys toho nelitoval a nemusel se o něj znovu doprošovat. Dokud žiješ a dýcháš, neměň s jiným své postavení.*“ (Sir 33,20-21) Tento úryvek nám jasně říká, že muž, tedy otec rodiny, který byl majitelem a správcem majetku v domě, si měl dát dobrý pozor, aby se nestal závislým na jiných. Podle Sirachovce měl muž předávat dědické podíly až těsně před smrtí, aby se mu nestalo, že by se musel ponížit a doprošovat se svých synů.

¹³⁰ Srov. Dt 21,15-17.

¹³¹ Například Jákob získal prvorozenecké právo nad starším Ezauem tím, že obelstil svého otce Izáka.

¹³² Srov. Nu 36,1-9.

5.1. Otroci

Do majetku v domě byli počítáni i otroci. Byli majetkem svého pána, ovšem ne jako věc, ale jako neplnoprávný člen domácnosti, podobně jako dítě. Otroctví bylo v tehdejší společnosti zcela běžné a proto se nad ním ani mudroslovné knihy nijak nepohoršují, spíše radí, jak s otroky zacházet. I sami otroci brali otroctví za zcela běžnou věc. Otroka si mohl každý koupit, ale také se sám mohl do otroctví dostat tím, že se prodal z nouze nebo pro nějaký dluh nebo mu otroctví nařídil soud pro krádež. Také bylo možností otce prodat svou dceru za otrokyni. Otroci mohli být bráni i z válečných zajatců. Existovala přesná pravidla pro získávání otroků i zacházení s nimi. Existovaly ovšem značné rozdíly v chování k otrokům židovským a nežidovským. Když si někdo koupil otroka z pronárodů nebo z přistěhovalců, byl tento otrok trvale ve vlastnictví svého pána a dědili ho i synové. Bylo možné otroka i propustit, ale to záleželo na vůli pána. Důvodem propuštění otroka na svobodu mohla být i smrt pána. Povinnost otroka propustit měl pán v případě, když otroka nějak zmrzačil.¹³³ Mohlo se také stát, že trestající pán otroka zabil a v tom případě měl být otrok pomstěn. Když otrok nezemřel hned, ale vydržel ještě den nebo dva, tak pomstěn být neměl.¹³⁴ Tato ustanovení napovídají o velmi hrubém zacházení s otroky.

Také se však stávalo, že se otroku dařilo u pána dobře. Být otrokem tedy nemuselo nutně znamenat to nejhorší; otrok měl střechu nad hlavou, stravu a ošacení. Přestože stál otrok na nejnižším stupni v hierarchii, mohl to být i člověk vzdělaný a směl zastávat i lepší práci v domě, například správce domu. Mohl se stát dokonce pánovým zetěm a mohl také dědit.¹³⁵ Tím se však stávali automaticky svobodnými. Nežidovští otroci byli obřezáváni, pokud s obřízkou souhlasili,¹³⁶ a mohli se tak účastnit s izraelskou pospolitostí slavností a obětí.¹³⁷ Stejně jako ženy nemuseli se ani tito otroci účastnit některých částí denní

¹³³ „Když někdo udeří do oka svého otroka nebo otrokyni a vyrazí mu je, v náhradu za oko ho propustí na svobodu ...“ (Ex 21,26-27).

¹³⁴ Srov. Ex 21,20-21.

¹³⁵ Například Abram v řeči k Hospodinu říká: „...jsem stále bezdětný. Nárok na můj dům bude mít damašský Eliezer... Ach nedopřáls mi potomka. To má být mým dědicem správce mého domu?“ (srov. Gn 15,2-3)

¹³⁶ Jestliže otrok s obřízkou nesouhlasil, počkal jeho pán jeden rok a pokud ani potom se otrok nechtěl dát obřezat, musel ho jeho pán prodat zpět nežidovi. (srov. COHEN, A.; *Talmud pro každého*, s. 249).

¹³⁷ „Při své slavnosti se budeš radovat ty i tvůj syn a tvá dcera, tvůj otrok a tvá otrokyně, lévijec i bezdomovec, sirotek a vdova, kteří žijí v tvých branách.“ (Dt 16,14).

bohoslužby, nemohli být bráni za svědky a nevlastnili žádný majetek. Když otrok něco získal, získal to pro svého pána.¹³⁸ Jako pro všechny byl závazný den odpočinku, stejně to platilo i pro otroky. Ani otroci a otrokyně nesměli vykonávat sedmého dne žádnou práci.¹³⁹

Pokud byl otrokem příslušník izraelského národa, který se sám prodal, musel s ním jeho pán zacházet šetrněji.¹⁴⁰ Takovému otroku neměla být ukládána některá práce, kterou běžně vykonávali nežidovští otroci. Očekávalo se od příbuzných, že takového otroka vykoupí (viz Goél). Tóra obsahuje i zvláštní ustanovení o hebrejských otrocích, na jejich ochranu. Podle těchto ustanovení měl otrok sloužit šest let a v sedmém roce ho musel jeho pán propustit. Zákon nařizuje, aby otrok nebyl propuštěn s prázdnou: „*Když ho propustíš na svobodu, nepropustíš ho s prázdnou. Štědře jej obdaruješ ze svého stáda i humna a lisu. V čem ti Hospodin, tvůj Bůh, požehnal, z toho mu dáš.*“ (Dt 15,13-14) Jestliže získal pán otroka i se ženou, pak jeho žena odešla s ním, když však dal otrokovi ženu jeho pán, musela zůstat žena i její děti u pána. Jestli se však otrok rozhodl zůstat u svého pána, mohl to udělat, ale zůstal pak otrokem svého pána napořád; k tomu se provedl obřad, při kterém bylo otrokovi propíchnuto ucho. Také s dcerou, která byla svým otcem prodána, se muselo zacházet lépe než s jinými otroky a nemohla být už dále prodána. Mohlo se stát, že si ji její pán vzal za ženu nebo ji dal svému synovi; pak měla stejná práva, jako ostatní ženy.¹⁴¹ O dobrém zacházení s některými otroky může svědčit i Jobův výrok o otrokovi: „*Což ten, který mě učinil v mateřském životě, neučinil i jeho, nebyl to týž, který nás připravil v lůně?*“ (Jb 31,15)

Sirachovec na jedné straně nabádá k tvrdému postoji vůči otrokům, ale na straně druhé zase k mírnému zacházení s nimi. Podle Sirachovce bylo nejdůležitější, aby měl otrok dostatek práce, protože pak neměl čas na špatné myšlenky; radí: „*Zaměstnej otroka a budeš mít klid, ponech mu volné ruce a bude hledat svobodu. Ulož mu práci, ať nezahálí, zahálka učí mnohé špatnosti.*“ (Sir 33,26.28) Avšak ani v tomto případě neměl člověk jednat nemoudře, ale s rozvahou a rozumností, jak Sirachovec doporučuje: „*Nikoho však nepřetěžuj a nekonej nic bez uvážení.*“ (Sir 33,30)

¹³⁸ Srov. COHEN, A.; *Talmud pro každého*, s. 249.

¹³⁹ Srov. NOVOTNÝ, A.; *Biblický slovník*, s. 572-573.

¹⁴⁰ Srov. Lv 25,39-46.

¹⁴¹ Srov. Ex 21,1-6.

Na špatného a nepoddajného otroka Sirachovec doporučuje tvrdost: „*Jako jho s otěží ohýbají šiji, tak kláda a výprask zlovolného otroka. Postav ho k práci, k níž se hodí; nebude-li poslouchat, vsad' ho do okovů.*“ (Sir 33,27.29) Vsadit někoho do klády znamenalo sevřít ho do dřevěného trámu, ve kterém byly vyříznuty otvory pro nohy, ruce a krk, takže se nemohl hýbat.¹⁴² Kniha Přísloví dokonce tvrdí, že s otrokem se po dobrém nic nepořídí: „*Otroka nelze ukázat slovy; chápe sice, ale odezva žádná.*“ (Př 29,19) Po hodně tvrdých slovech však Sirachovec jakoby mění postoj a naopak vyzývá k dobrému zacházení s otrokem: „*Máš-li otroka, jednej s ním jako se sobě rovným; získal jsi ho za cenu krve. Máš-li otroka, jednej s ním jako s bratrem, vždyť ho budeš potřebovat jako sám sebe. Budeš-li s ním zle nakládat, opustí tě a uteče, kde ho pak budeš hledat?*“ (Sir 33,31-33) Uprchlí otroci byli pod ochranou zákona a nesměli být vydáni.¹⁴³ U Sirachovce také můžeme číst o otroku, který je spolehlivý, pracovitý a rozumný. Má-li pán takového otroka, Sirachovec doporučuje laskavé jednání s ním: „*Netrap otroka, který spolehlivě pracuje, ani nádeníka, který je práci oddán celou duší. Rozumného otroka miluj z plna srdce a neodpírej mu propuštění na svobodu.*“ (Sir 7,20-21) Hospodin v zákoně Izraelcům často připomíná, že oni sami byli otroky v Egyptě a on je vysvobodil.¹⁴⁴

5.2. Peněžní záležitosti

Co se týká peněžních záležitostí, bude zde řeč především o půjčkách, protože to byl v Izraeli poměrně častý jev. Týkalo se to hlavně spodních vrstev obyvatelstva, které byly nejpočetnější. Do této *ne-elity* patřili relativně chudí, což byli drobní obchodníci, řemeslníci, rybáři, zemědělci, ale i kněží. Tito lidé měli nějaký majetek a žili nad existenčním minimem. Pak byli ovšem úplně chudí, kterých bylo nejvíce a jejichž počet se zvyšoval. Bída narůstala už od 8. stol. př. n. l. díky válkám, vykořisťování, neúrodě, ... Spolu s tím rostla i zadluženost, neboť lidé byli často nuceni si půjčovat, což jim mohlo způsobit velké problémy, protože dluhy byly nemilosrdně vymáhány. Nebylo nijak

¹⁴² Srov. **Bič**, *Výklady ke Starému zákonu*, s. 165.

¹⁴³ „*Nevydáš otroka jeho pánu, když se k tobě před svým pánem uchýlil. Bude bydlet s tebou uprostřed tebe na místě, které si zvolí, v některé z tvých bran, kde mu bude dobře. Neutiskuj ho.*“ (Dt 23,16-17).

¹⁴⁴ Například Dt 24,18.

výjimečné, když člověk přišel kvůli dluhům o veškerý majetek a stal se tak z něho bezdomovec, otrok nebo žebrák, což samozřejmě dopadlo na celou rodinu.¹⁴⁵

I Mojžíšův zákon počítá s chudými a jasně přikazuje, aby člověk poskytl půjčku svému potřebnému bratrovi v době nouze. Zákon dokonce říká, že tomu, kdo v době nouze vypomůže bratrovi ve své zemi půjčkou, Hospodin požehná ve všem, co bude dělat. Ale na tom, kdo by odepřel svému bratrovi půjčku, třeba pro to, že se blíží sedmý rok, což je rok promíjení dluhů, na tom by zůstal hřích.¹⁴⁶ Zákon také zakazuje, aby se Izraelité mezi sebou okrádali na úrocích, ale musí si poskytovat bezúročné půjčky.¹⁴⁷

Také Sirachovec nabádá člověka, aby půjčoval svému bratru v nouzi: *„Nelituj peněz pro bratra a přítele, nenech je zničit rzí v úkrytu pod kamenem. Svůj poklad si ulož tak, jak přikazuje Nejvyšší a prospěje ti víc nežli zlato.“* (Sir 29,10-11) Jiné verše říkají, že nejen půjčovat, ale také poctivě a včas vrátet dluhy je povinností pro každého. Verše zní takto: *„Půjč bližnímu, když potřebuje, a včas také bližnímu navrať! Dodrž své slovo, buď spolehlivý v jednání s ním a vždycky dosáhneš, co budeš potřebovat.“* (Sir 29,2-3) Je však také třeba opatrnosti při půjčování, protože někteří rychle zapomínají, že jim bylo něco půjčeno. O lidech, kteří nevracejí, co jim bylo půjčeno, a tím přivádějí svého bratra do nesnázi, Sirachovec říká: *„Mnozí mají půjčenou věc za nalezenou a působí tak nesnáze těm, kdo jim pomohli.“* (Sir 29,4) Není tedy divu, že pak někdo nechce půjčku poskytnout, když má s dlužníky špatné zkušenosti. Nediví se tomu ani Sirachovec a říká: *„A tak mnozí odmítli půjčit ne ze zlé vůle, ale z obavy, že budou zbytečně okradeni.“* (Sir 29,7)

¹⁴⁵ Srov. RYŠKOVÁ, M.; *Doba Ježíše Nazaretského*, s. 172-174.

¹⁴⁶ Srov. Dt 15,7-11.

¹⁴⁷ *„Svému bratru nebudeš půjčovat na úrok, na žádný úrok ani za stříbro ani za pokrm ani za cokoli, co se půjčuje na úrok. Cizinci můžeš půjčovat na úrok, ale svému bratru na úrok půjčovat nesmíš, aby ti Hospodin, tvůj Bůh, požehnal ve všem, k čemu přiložíš svou ruku na zemi, kterou jdeš obsadit.“* (Dt 23, 20-21)

Závěrem

V dnešní emancipované společnosti a v naší kultuře by asi málokdo hledal a nacházel vzor nebo příklad pro život zrovna ve Starém zákoně, který je přísně patriarchální a na první dojem se může jevit jako nelidský a krutý zákon. Pozorný a uvažující čtenář však musí poznat, že Hospodin, který si Izraelity vyvolil a provázel je po celá staletí (píšu v minulém čase, protože mluvíme o starozákonní době), není nelidský ani krutý, ale právě naopak, stará se a pečuje o svůj lid jako velmi milující a něžný otec, který chce pro své děti to nejlepší. Ony děti si však musí uvědomit, že základem pro veškeré vztahy (tedy hlavně ty rodinné) je především jejich vztah k Bohu, od kterého se odvíjí vztahy k bližním. Je důležité si uvědomit, že Bůh jedná s lidmi podle situace, ve které žijí, podle doby a podle jejich vyzrálosti.

Tato práce mi dala možnost nahlédnout do Starého zákona trochu jiným pohledem než doposud a nacházet tam více pozitivního než toho zdánlivě negativního. Umožnila mi jakési srovnání s lidmi dneška. V době, ve které jsme různými způsoby manipulování k tomu, abychom mysleli především na vlastní prospěch a na „svá práva“ (např. právo na dítě nebo právo dítě usmrtit), musím souhlasit s tvrzením M. Balabána: „*Tím více nutno ocenit, že i v sociálně-politické a kulticko-náboženské síti patriarchální ražby se objevuje zcela nebyvalá úcta muže k ženě a ženy k muži, a to v tak jakostním provedení, že by to mohlo modelově posloužit i ženám a mužům dneška.*“¹⁴⁸ Když si muž a žena jako manželé váží sebe navzájem, tak se to přenáší i na ostatní členy rodiny. Tito lidé by nám mohli být příkladem hlavně v tom, že na prvním místě byl pro ně Hospodin. Věděli, že Hospodin je ten, který rozhoduje, že jedině Hospodin je může obdarovat, třeba dobrým manželem či manželkou, dítětem... Hospodin je také mohl ochránit před různými těžkostmi a být jim oporou.

V knize Genesis čteme: „*I řekl Hospodin Bůh: „Není dobré, aby člověk byl sám. Učiním mu pomoc jemu rovnou.*“ (Gn 2,18) Bůh tedy chtěl, aby lidé žili ve vztazích. Muž a žena se mají vztahovat k sobě a být si navzájem bližními, tím pak vytvářet další vztahy a žít ve společenství bližních. Co Bůh stvořil, stvořil přece dobře a věděl, co by prožíval

¹⁴⁸ BALABÁN, M.; „Ženy a muži v Bibli“, in: *Religio: revue pro religionistiku, Ústav etiky a religionistiky*, Brno, 1999/1, s. 29.

osamocení člověk: „*Takový mono-člověk by postrádal oporu v nouzi, nepoznal by teplý závan vstřícnosti, neprožil by solidaritu, neocítl by se ve výhni lásky.*“¹⁴⁹ Tuto lásku, vstřícnost, oporu a další a další dobra bychom měli prožívat především v rodině, ať už jsme v jakémkoliv postavení, ať jsme v roli manžela, rodiče, dítěte atd.

Je jisté, že i starozákonní lidé často zapomínali na Boha a jeho přikázání, což je pro člověka jaksi přirozené, ale chtěla jsem hledat ideál rodinného soužití a tento ideál je k nalezení právě v mudroslovných knihách. I tyto knihy ukazují především na Boha. Kdo hledá Boha, nachází moudrost a ten, kdo našel moudrost, chová se moudře i v rodině, snaží se zachovávat přikázání a svým příkladem toto chování předává dál. Ne vždy se to podaří a určitě to dnes není jednoduché, ale doba nebyla nikdy lehká (myslím si, že spíše naopak), a tak je důležité se alespoň snažit a svěřovat sebe i svou rodinu Bohu. Často by stačilo přeskádat pomyslný „žebříček hodnot“ a postavit na první místo Boha, jak nám ony mudroslovné knihy radí, a pak by náš život i naše rodinné soužití vypadalo jinak. Určitě bychom se nevyhnuli problémům a těžkostem, stejně jako se jim nevyhnuli ani Izraelité, ale řešili bychom je mnohdy jiným způsobem. Člověk, který se opírá o Hospodina, se nesnaží od těžkostí utíkat (rozvodem, nevěrou, alkoholismem, závislostí na čemkoliv, ...), ale hledá pomoc právě u Něho. Jako provázek Hospodin Izraele, tak chce provázet a ochraňovat i nás. Záleží jen na nás. Myslím, že lidé jsou pořád stejní, mají jen trochu jiné podmínky k životu. Svou práci bych uzavřela slovy žalmu:

*„Ať se radují všichni,
kdo se k tobě utíkají;
věčně budou plesat,
když je budeš chránit,
jásotem tě budou oslavovat
ti, kdo milují tvé jméno.
Spravedlivému, Hospodine, žehnáš,
jako pavézou ho obklopuješ přízní.“*

(Ž 5,12-13)

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 30.

Seznam použité literatury

- BALABÁN, Milan: *Jímavé portréty biblických žen*, Kalich, Praha, 2009, ISBN 978-80-7017-122-6.
- BAUMANN, Arnulf, H.: *Co by měl každý vědět o židovství*, Kalich, Praha, 2000, ISBN 80-7017-205-3.
- BIČ, Miloš: *Radostná zvěst Starého zákona*, Kalich, Praha, 1980.
- BIČ, Miloš: *Výklady ke Starému zákonu V.*, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 1996, ISBN 80-7192-150-5.
- CÍSAŘ, Ivo: *Žena v Písmu svatém*, Cesta, Brno, 1995, ISBN 80-85319-46-2.
- COHEN, Abraham: *Talmud pro každého*, Sefer s.r.o., Praha, 2006, ISBN 80-85924-49-8.
- DE VRIES, Simon, Philip: *Židovské obřady a symboly*, Vyšehrad, Praha, 2009, ISBN 978-80-7021-963-8.
- DEISSLER, Alfons: *Chodit s Bohem*, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 1998, ISBN 80-7192-413-X.
- DOUGLAS, J. D.: *Nový biblický slovník*, Návrat domů, Praha, 1996, ISBN 80-85495-65-1.
- FLAVIUS, Josephus: *O starobylosti Židů, Odpověď Apiónovi*, Odeon, Praha, 1998, ISBN 80-207-0563-5.
- FLOSSMANN, Karel: *Moudrost ve Starém zákoně*, ČKCH, Praha, 1989.
- HOCHMANN, František: *Láska v písni nejkrásnější*, ČKCH, Praha, 1984.
- HRBATA, Josef: *Klíč ke Starému zákonu*, Cesta, Brno, 1993, ISBN 80-85319-28-4.
- LEMAIRE, André: *Dějiny hebrejského národa*, ERM, Praha, 1992, ISBN 80-901477-6-3.
- LURKER, Manfred: *Slovník biblických obrazů a symbolů*, Vyšehrad, Praha, 1999, ISBN 80-7021-254-3.
- NOVOTNÝ, Adolf: *Biblický slovník*, Kalich, Praha, 1992, ISBN 80-900881-1-2.
- PÍPAL, Blahoslav: *Moudrost knihy Přísloví*, Kalich, Praha, 1992.
- RENDTORFF, Rolf: *Hebrejská bible a dějiny*, Vyšehrad, Praha, 1996, ISBN 80-7021-190-3.
- RICCIOTTI, Giuseppe: *Život Ježíše Krista*, Vyšehrad, Praha, 1947.
- RYŠKOVÁ, Mireia: *Doba Ježíše Nazaretského*, Karolinum, Praha, 2008, ISBN 978-80-246-1465-6.

SCHWARTZ, Marco: *Láska v bibli*, Euromedia Group, k. s. – Ikar, Praha, 2002, ISBN 80-7202-960-6.

SLÁDEK, Pavel: *Malá encyklopedie rabínského judaismu*, Libri, s.r.o., Praha, 2008, ISBN 978-80-7277-379-4.

VLKOVÁ, Gabriela, Ivana: *Slovo Boží a slovo lidské*, UP v Olomouci, Olomouc, 2007, ISBN 978-80-244-1587-1.

VLKOVÁ, Gabriela, Ivana: *Úvod do prorocké a mudroslovné literatury*, UP v Olomouci, Olomouc, 2007, ISBN 978-80-244-1593-2.

Články

BALABÁN, Milan: „Ženy a muži v Bibli“ in *Religio: revue pro religionistiku*, Česká společnost pro studium náboženství, Brno, 1999/1.

HŘEBÍK, Josef: „Moudrost ve starozákonním Izraeli“ in *Teologické texty*, Zvon, Praha, 2006/3.

Bible

BIBLE, Písmo svaté Starého a Nového zákona, Český ekumenický překlad, Česká biblická společnost, Praha, 8. vydání, 2001, ISBN 80-85810-29-8.

JERUZALÉMSKÁ BIBLE, Krystal OP v Praze a Karmelitánské nakladatelství v Kostelním Vydří, 2009, ISBN 978-80-7195-289-3.

Seznam zkratek

aj. – a jiné

atd. – a tak dále

n. l. – našeho letopočtu

např. – například

př. Kr. – před Kristem

srov. – srovnej

stol. – století

tj. – to je

zkr. – zkratka

tzv. – tak zvané

Zkratky biblických knih jsou užívány podle
Českého ekumenického překladu Bible z roku 2001.